GEOGRAFJA
KRÓLESTWA POLSKIEGO

PODŁUG NAJNOWSZYCH ŹRÓDEŁ

SKREŚLONA

przez

B. Kołodzińskiego.

Wydanie drugie poprawione i powiększone
z mapą Królestwa Polskiego.

WARSZAWA.
Nakładem Aleksandra Lewińskiego, Księgarza.

1863.

Br. Reg

GEOGRAFJA KRÓLESTWA POLSKIEGO.

20,-

GEOGRAFJA
KRÓLESTWA POLSKIEGO

PODŁUG NAJNOWSZYCH ŹRÓDEŁ

SKREŚLONA

przez

B. Kołodzińskiego.

Wydanie drugie poprawione i powiększone,

z mapą Królestwa Polskiego.

WARSZAWA.

Nakładem **Aleksandra Lewińskiego**, Księgarza.

1863.

314.38

358772/86

Wolno drukować, pod warunkiem złożenia w Komitecie Cenzury, po wydrukowaniu prawem przepisane liczby egzemplarzy.

w Warszawie dnia 4/16 Marca 1863 r.

Starszy Cenzor, **T. Hertz.**

WIMBP im. J. P. w Łodzi

Drukiem Augusta Liefeldt.

KRÓLESTWO POLSKIE.

Położenie geograficzne.

Między 50°3′—55°6′ szerokości północnéj, a 35°19′—41°54′ długości geograficznéj.

Granice.

Na północ z Królestwem Pruskiém, a mianowicie Prusami Wschodniemi i Cesarstwem Rosyjskiém, a mianowicie gub. Kowieńską.

Na zachód z Królestwem Pruskiém a mianowicie z W. Ks. Poznańskiém i Szląskiem.

Na wschód z Cesarstwem Rosyjskiém: a mianowicie z gub. Wileńską, Grodzieńską i Wołyńską.

Na południe z Cesarstwem Austryjackiém a mianowicie z Królestwem Galicji i Lodomerji.

Długość linji granicznéj wynosi wiorst 2,820; to jest:

Od strony Cesarstwa Rosyjskiego,	1,205	wiorst
„ Galicji	487	„
„ Prus	1,128	„

Rozległość.

W ogóle 2,320 mil □, czyli 111,858 wiorst □, a 757,893 włók.

Skład Królestwa.

Królestwo Polskie dzieli się na 5 gubernij, 39 powiatów, 76 okręgów sądowych; mieści w sobie: miast 453, z tych 224 rządowych, 229 prywatnych; 3,060 gmin, które obejmują wsi prywatnych; 17,837, rządowych 3,446, donacyjnych 837, instytutowych 122, razem wsi 22,242.

Z ogólnéj rozległości całego Królestwa przypada:

Na gubernję	Warszawską	672 mil □
„	Radomską	439 „
„	Lubelską	564 „
„	Płocką	303 „
„	Augustowską	342 „

Przed r. 1845, Królestwo dzieliło się na 8 Województw, jako to: Mazowieckie, Kaliskie, Krakowskie, Sandomierskie, Lubelskie, Podlaskie, Płockie i Augustowskie.

Ludność.

Ogólna ludność w końcu roku 1861 wynosiła głów 4,910,608 i ta składa się:

podług płci:

płci męzkiéj,	2,375,312
„ żeńskiéj	2,535,296

podług szczepów rodowych:

Słowian	3,756,784
Litwinów	258,731
Niemców	274,717
Holendrów	70
Anglików	49
Francuzów	1,301
Włochów	125
Greków	358
Tatarów	307
Izraelitów	617,891
Cyganów	275

podług wyznań religijnych:

Katolików rzymskich	3,769,997
„ unickich	219,655
Prawosławnych	5,100
Jednowierców	551
Starowierców	3,937
Ewangelików Augsburg.	284,291
„ reformow.	5,292
Braci Morawczyków	2,000
Menonistów	1,399
Razem Chrześcjan	4,292,222

Bracia Morawczycy, mają dom modlitwy we wsi *Nowosolna*, powiecie Łęczyckim; obowiązków religji dopełnia jeden z współwyznawców; zamieszkują w gubernjach Warszawskiéj i Płockiéj; ciała swe chowają na cmentarzach Ewangelickich.

Menoniści są odroślą wyznania Ewangelickiego; zamieszkują w gubernjach Warszawskiéj i Płockiéj; obowiązków religji dopełnia jeden z współwyznawców, mają dom modlitwy w *Kazuniu*, powiecie Warszawskim. Menoniści w odleglejszych okolicach zamieszkali, udają się na nabożeństwo do kościołów ewangelickich i na cmentarzach tychże ciała swe grzebią.

Niechrześcjan:

Starozakonnych	617,891
Mahometanów	307
Cyganów	188
Razem Niechrześcjan	618,386

Mahometanie stale zamieszkują w gubernjach: Lubelskiéj i Augustowskiéj; mają dwa meczety, jeden w *Studziance*, powiecie Bialskim, drugi w *Winksznupiach*, powiecie Kalwaryjskim; przy każdym z nich znajduje się duchowny, *Imanem* zwany.

podług stanów:

Szlachty	75,368
Stanu duchownego	6,015
„ gminnego	4,829,225

padług ukształcenia:

posiadających wyższe ukształcenie	142,477
umiejących tylko czytać i pisać	839,564
wcale nieukształconych	3,928,567

pódług miejsca zamieszkania:

w miastach	1,219,641
we wsiach	3,690,967

Z ludności téj w ogóle zamieszkuje:

w gubernji	Warszawskiéj	1,588,503
,,	Radomskiéj	960,533
,,	Lubelskiéj	981,321
,,	Płockiéj	571,328
,,	Augustowskiéj	646,146
w mieście	Warszawie	162,777

Na milę □, wypada ogółowo głów 2,117.

Klimat, grunt i płody.

Królestwo Polskie leży w środku strefy umiarkowanéj północnéj, ma wszakże klimat ostrzejszy od *Węgier* i *Czech*; wystawione jest bowiem na działanie wiatrów, od strony morza Baltyckiego wiejących, które odbijając się o Karpaty, zwracają się w przeciwnym kierunku, i w okolicach południowych Królestwa, czynią klimat zmienny. Powietrze jest wszakże zdrowe i przyjemne, czuć jednak niejaką różnicę, w odległych od siebie okolicach; i tak w gubernji Augustowskiéj jako najdaléj na północy położonéj, po rzekę Narew, powietrze jest ostrzejsze; wiosna i lato a z niémi i sprzęt zboża o kilkanaście dni bywają późniéjsze; przeciwnie na południu, w Krakowskiém wino nawet dojrzewa; w tamtejszych górach powietrze jest zdrowe i przyjemne.

Grunt w ogóle w całém Królestwie z małemi wyjątkami, jest urodzajny, a szczególniéj w Lubelskiém i Sandomierskiém, gdzie przeważnie jest pszenny, zkąd pochodzi sławna pszenica *Sandomierką* zwana. Zboże w Polsce stanowi główny produkt handlowy i po opędzeniu potrzeb domowych, w wielkiéj ilości wywożone jest za granicę, mianowicie do Anglji; drzewo budulcowe z obszernych jeszcze lasów spławia się Wisłą do Gdańska.

Z rzeczy kopalnych, znajduje się: ołów, cynk, ruda żelazna, wydająca wyborne żelazo, siarka, marmur, gips, alabaster, kréda, wapno, kamienie młyńskie, glinka fajansowa, węgle żelazne, bursztyn, i t. d.

Lasy dostarczają różnego gatunku drzewa do budowy i na opał; najpospoliciéj rosną: sosny, dęby, olszyna, brzozy, lipy, graby, klony, jawory, topole, jesiony; modrzew i buk rzadko się znajdują.

Bydło rogate jest liczne; ale na potrzeby krajowe nie wystarcza, dla tego wiele go sprowadzają z Wołynia i Podola.

Włościanie szczególniéj nad granicą pruską osiadli, znaczny prowadzą handel trzodą chlewną. Konie trwałe i szybkie, najpiękniejsze u włościan w powiatach: Kalwaryjskim i Marjampolskim.

Z dzikich zwierząt są: jelenie, sarny, niedzwiedzie i dziki— bardzo rzadkie, lisy, wilki, zające; ptastwo dzikie jest rozmaite, kuropatwy najlepsze z Podlasia, kwiczoły z Krakowskiego.

Pod względem liczebnym Królestwo Polskie zawiera 368,337 włók ziemi uprawnéj, 98,559 włók łąk i pastwisk, 152,504 włók lasu, 10,377 wydm piasczystych, 8,472 wód, to jest rzek, jezior i stawów, 19,784 błot i bagien.

Przemysł.

Rękodzielnie Królestwa Polskiego, jako kraju przeważnie rolniczego, zajmują się głównie przerabianiem i przygotowywaniem płodów surowych; piérwsze pomiędzy niémi miejsce zajmują zakłady *tkackie*, które zatrudniają znaczną liczbę robotników; najgłówniejsze z pomiędzy nich są fabryki sukienne, dają bowiem dobre wyroby po umiarkowanych cenach i wystarczają na miejscowe potrzeby: zakłady *bawełniane* zaś produkują wprawdzie więcéj wyrobów, lecz zmuszone będąc sprowadzać dla siebie materjały z zagranicy, nie mogą wytrzymać konkurencji z fabrykami krajów obcych.

Fabryki wyrobów wełnianych i bawełnianych, szczególniéj rozwinięte są w gubernjach: Warszawskiéj i części Radomskiéj; lnianych w gubernjach: Warszawskiéj, Augustowskiéj, Lubelskiéj i Płockiéj; jedwabnych zaś i mieszanych z jedwabiem w Warszawie.

Z fabryk przerabiających płody roślinne, główne miejsce zajmują *cukrownie*, które najbardziéj rozwinięte widzimy w gubernjach: Warszawskiéj, Radomskiéj i Lubelskiéj. W pierwszéj zakładów takich jest 35, w drugiéj 10, w trzeciéj 7; w gubernjach zaś Augustowskiéj i Płockiéj, znajduje się ich 3 tylko.

Po zakładach cukrowniczych idą *papiernie*, z których znaczniejsze: rządowa w *Jeziornéj*, i prywatna w *Soczewce* w gubernji Warszawskiéj, oraz w *Pilicy* gubernji Radomskiéj; daléj idą inne fabryki produkujące: porter, piwo zbytkowe, wino sztuczne szampańskie, arak, likiery, wódki słodkie, oléj, ocet, cykorję, mąkę, powozy, fortepiany, instrumenta muzyczne z drzewa, obicia, plecionki łyczkowe, kapelusze słomkowe, kwiaty sztuczne, krochmal, lak, terpetynę, i t. p.

Z fabryk przerabiających płody zwierzęce, najznaczniejsze są: garbarnie i białoskórnie,—po nich fabryki świéc stearynowych i woskowych, oraz włosiennic i wyrobów sitarskich. Najwięcéj garbarni znajduje się w gubernjach: Warszawskiéj i Lubelskiéj; fabryki zaś świec stearynowych w gubernji Warszawskiéj.

Fabryki przerabiające płody kruszcowe i ziemne, a mianowicie kopalnie rud i piece do przerabiania żelaza, głównie znajdują się w gubernji Radomskiéj i południowych okolicach Warszawskiéj; huty cynkowe w gubernji Radomskiéj, fabryki machin i narzędzi rolniczych w Warszawie i w gubernjach: Augustowskiéj, Lubelskiéj i Warszawskiéj; kopalnie wapna, zakłady fajansowe, gliniane, cegły i inne w różnych okolicach kraju; fabryki przetworów chemicznych, paropływów i gabar w Warszawie.

Handel.

Handel Królestwa ogranicza się na wywozie produktów surowych, jako to: zboża, przędzy, wyrobów powroźniczych, skór, wełny, łoju, i t. d. Głównem miejscem sprzedaży są targi tygodniowe i jarmarki terminowe po miastach. Z tych ostatnich znaczniejsze są w *Łowiczu* gubernji Warszawskiéj na wszelkie przedmioty; w *Łęczněj* gubernji Lubelskiéj na bydło i konie.

Komunikacje.

Drogi bite.

Traktów głównych stanowiących najważniejsze drogi komunikacyj jest 4, od których rozchodzą się inne drogi bite, pośrednie; wymienimy je kolejno;

1. *Kowieński*, idący z Warszawy przez Jabłonnę, Serock, Pułtusk, Szelków, Sieluń, Ostrołękę, Miastków, Łomżę, Stawiski, Szczuczyn, Grajewo, Rajgród, Augustów, Szczepki, Suwałki, Szypliszki, Kalwarję, Marjampol, Budkę, Wejwery do Kowna; rozpoczęty w roku 1820, a ostatecznie ukończony 1829 r. — liczy długości wiorst 375.

Od tego traktu oddzielają się:

a) Modliński, *(Nowogieorgiewski)*, od stacji Jabłonna, pierwszéj za Warszawą, do Nowego Dworu, rozpoczęty w r. 1833, ukończony r. 1835—długi wiorst 15.

b) Białostocki, idący z Modlina przez Serock, Wyszków, Budy, Ostrów, Zambrów, Mężenin do Złotorji, długi wiorst 168.

c) Królewiecki, oddzielający się od Kowieńskiego w mieście Marjampolu i prowadzący przez Wiłkowyszki i Wierzbołów do Kibart, na granicy pruskiéj, rozpoczęty w r. 1836, ukończony w r. 1841 r.

2. *Brzeski*, z Warszawy przez Miłosnę, Mińsk, Kałuszyn, Siedlce, Królową Niwę, Międzyrzec, Białę, Zalesie do Terespola na granicy Cesarstwa Rosyjskiego, długi wiorst 178, zbudowany pomiędzy 1819 a 1823 r.

Od traktu Brzeskiego, na stacji Miłosna, pierwszéj za Warszawą oddzielają się trakty:

a) Uściługski, idący przez Starą Wieś, Garwolin, Gończyce, Żabiankę, Moszczankę, Żyrzyń, Kurów, Markuszew, Jastków, Lublin, Piaski, Siedliszcze, Chełm, Dryszczów do Raciborowic, na granicy Cesarstwa Rosyjskiego, długi wiorst 229, wybudowany w latach od 1825 do 1836.

b) Dęblińskí, (Iwangrodzki) od stacji Moszczanki do Dęblina i Wólki Gołębskiéj, rozpoczęty w r. 1842, a ukończony w 1849.

3. *Krakowski*, od Warszawy przez Sękocin, Tarczyn, Grójec, Białobrzegi, Jedlińsk, Radom, Szydłowiec, Suchedniów, Kielce, Chęciny,

Jędrzejów, Wodzisław, Miechów, Słomniki do Michałowic na granicy Cesarstwa Austrjackiego, długi wiorst 271,—zbudowany w latach od 1819 do 1836.

Od traktu Krakowskiego oddzialają się trakty:

a) Lubelsko-Radomski, od Radomia przez Zwoleń i Końsko-Wolę do Kurowa, długi wiorst 73, zbudowany w latach od 1820 do 1837.

b) Sielpski, idący od Kielc do Sielpi, długi wiorst 44, wybudowany w latach od 1828 do 1834.

4. *Kaliski*, od Warszawy przez Błonie, Seroki, Sochaczew, Łowicz, Plecką Dąbrowę, Kutno, Krośniewice, Kłodawę, Koło, Turek, Ceków, do Kalisza, długi wiorst 233, zdudowany w latach od 1820 do 1829.

Od traktu tego oddziela się trakt *Poznański*, idący od Kościelec przez Konin do Słupcy, na granicy Księstwa Poznańskiego, długi wiorst 51, zbudowany w latach od 1820 do 1829.

Daléj idą mniéj znaczne trakty jako to:

1. *Radzymiński*, od Warszawy do Radzymina, w powiecie Stanisławowskim gubernji Warszawskiéj, długi wiorst 20, zbudowany w latach od 1833 do 1835.

2. *Puławski (Nowo-Aleksandryjski)*, od Warszawy przez Piaseczno, Górę Kalwarją, Mniszew do Warki nad Wisłą, długi wiorst 61, zbudowany w latach od 1819 do 1836.

3. *Zakroczymski*, od Warszawy do Kazunia, po lewéj stronie Wisły, długi wiorst 29, rozpoczęty w r. 1819, a ukończony w r. 1835.

4. *Fabryczny*, od Łowicza przez Osiny, Stryków, Zgierz, Łodź, Pabjanice, Łask, Zduńską Wolę, Sieradz, Błaszki, Opatówek do Kalisza, długi wiorst 161, zbudowany w latach od 1822 do 1835.

5. *Zawichostski*, od Bzina przez Wąchock, Wierzbnik, Kunow, Ostrowiec, Ćmielów, Ożarów do Zawichosta, ma długości wiorst 87, zbudowany w latach od 1841 do 1846.

6. *Olkuski*, od Olkusza przez Sławków, Bendzin, do Modrzejowa, długi wiorst 33, zbudowany w latach od 1833 do 1843.

7. *Zamojski*, od Piasków przez Fajsławice, Krasnystaw, Izbicę, Zamość, Krynicę, Tomaszów do granicy Galicyjskiéj, długi wiorst 96, zbudowany w latach od 1834 do 1845.

Oprócz wyżéj wymienionych, istnieje w kraju znaczna ilość dróg tak zwanych 2go rzędu, które już w części wyrobione zostały na bite, lub są w wykonaniu. Dróg takich wyrobionych i z końcem 1858 r. oddanych na użytek publiczny, było wiorst 1,180.

Koleje żelazne.

Główna linja kolei żelaźnéj w Królestwie jest *Warszawsko-Wiedeńska* od Warszawy przez Pruszków, Grodzisk, Rudę Guzowską, Radziwiłłów, Skierniewice, Płyćwię, Rogów, Rokiciny, Baby, Piotrków, Gorzkowice, Radomsk, Kłomnice, Częstochowę, Poraj, Myszków, Zawiercie, Łazy, Ząbkowice, Granicę, do granicy Austrjackiéj, wynosząca wiorst 289—i odnogi téjże:

1. *Warszawsko-Bydgoska* ze Skierniewic przez Łowicz, Pniewo, Kutno, Ostrów, Kowal, Włocławek, Nieszawę do Aleksandrowa na granicy Pruskiéj, wynosząca wiorst 153, łączy się z koleją prowadzącą do Bydgoszczy.

2. Ze stacji Ząbkowice do Sosnowców, na granicy pruskiéj, łącząca się z drogą żelazną idącą do Wrocławia w Prusach, wynosząca wiorst 17.

Warszawsko-Petersburgska z Warszawy, po drugiéj stronie Wisły, od Pragi przez stacje Wolomin, Tłuszcz, Łochów, Zieleniec, Małkinia, Czyżewo, Średnica, Łapy; długa wiorst 140, która daléj prowadzi do Petersburga, z odnogą:

Petersburgsko-Królewiecką idącą z Wilna, wchodzącą do Królestwa pod Kownem, daléj przez stacje: Maurucie, Kozłową Rudę, Pilwiszki, Wiłkowyszki sięgająca Kibart, na granicy Pruskiéj; długość jéj w Królestwie wynosi wiorst 81.

Telegrafy.

1. Telegraf idący z Petersburga do Warszawy po trakcie Kowieńskim,—z odnogami:

a) Królewiecką, idącą od stacji Marjampola po trakcie Królewieckim.

b) Z Modlina do Brześcia Litewskiego, po trakcie Brzeskim.

c) Z Warszawy do Modlina, po trakcie Modlińskim, i daléj w przedłużeniu.

d) Z Modlina do Płocka.

e) Z Warszawy do Radomia i z Radomia do Puław.

f) Z Augustowa przez Lipsk do Grodna.

2. Telegraf z Warszawy po linji i odnogach kolei żelaznéj Warszawsko-Wiedeńskiéj i Petersburgskiéj.

Żegluga parowa.

Istniejące od r. 1848 Towarzystwo Żeglugi parowéj w Królestwie, „Andrzéj Zamojski i Spółka," posiada obecnie 12 statków parowych, które kursują po rzece Wiśle od Zawichosta do granicy Pruskiéj w Nieszawie, i zajmują się przewożeniem pasażerów i ciężarów, oraz holowaniem berlinek— i 22 gabary do przewożenia ciężarów służące. Zamiarem jest odbywać również spław na rzekach: Bugu, Narwi i Niemnie.

Kształt i powierzchnia kraju.

(Orografja).

Królestwo Polskie jako położone w obszernéj równinie europejskiéj, rozciągającéj się od gór Uralskich do Olbrzymich (Riesengebirge) i od Karpat do morza Baltyckiego, dzielonéj przez Geografów na dwie równiny, przejęte między sobą rzeką Wisłą, nie przedstawia żadnych wyniosłości ani gór, jakie w krajach po za Karpatami napotykamy; podzielić się wszakże daje na dwie oddzielne części, które uważane względem siebie odmienny mają charakter. I tak: w części północnéj, zajmowanéj przez gubernje: Augustowską, Płocką, część Warszawskiéj i Lubelskiéj, po ujście rzeki Pilicy i Wieprza do Wisły, grunt jest zupełnie płaski; w gubernji wszakże Augustowskiéj znajdują się podnioślejsze wzgórza, które są dalszym ciągiem wzgórz w Prusach rozłożonych;—wzgórza te, przebiegają wspomnioną gubernję z zachodu na wschód i przechodzą za Niemen, w kierunku od jeziora Wiżajny na miasto Filipów, jezoro Rospuda, a potém z biegiem Hańczy na miasta: Sereje i Olitę, wchodzą do gubernji Wileńskiéj i sięgają wysokości od 600 do 700 stóp, nad poziom morza.

Od najwyższego punktu tego pasma, pod miastem Przerośl, oddziela się znaczniejsze pasmo, idące pomiędzy granicą Pruską a Su-

wałkami, na Augustów, Rajgród, Szczuczyn, daléj na północo-zachód na Kolno; potém zwraca się na południe na Stawiski, dochodzi do Narwi pod Łomżą i tu rozszerza się po obu stronach téj rzeki.

Najbardziéj wyniesiona część Królestwa, rozpoczyna się przy ujściu Pilicy i Wieprza, a szczególniéj po lewéj stronie Wisły, tak, że postępując od tych rzek, daléj na południe, grunt coraz bardziéj się wywyższa.

Przestrzeń ta kraju na lewéj stronie Wisły, podzielić się daje na trzy części, którym osobne nadano nazwiska — i przyjęto dwie linje podziałowe.

jedna, postępuje od m. Przedborza w gubernji Radomskiéj na granicy z Warszawską położonego, na Radoszyce, Końskie, do Ostrowca, a daléj po rzece Kamiennéj po jéj ujście do Wisły.

druga, od Koniecpola, po rzekach Mierzawa i Nida, do ujścia téj ostatniéj do Wisły.

Część piérwsza najbardziéj na północ posunięta, jest dosyć równa, gdzieniegdzie ma wzgórza i małe rzeki.

Część druga, albo wzniosłość *Sandomierska*, przecięta jest dwoma znaczniejszemi pasmami, z których jedno wychodzi z głównego pasma podziałowego z pod Radoszyc przy wsi Miedzierza i dzieląc się na dwie odnogi, dochodzi do Zagdańska, zkąd podnosząc się coraz wyżéj, a kierując ku Słupi nowéj i Opatowu, stanowi najwyższe punkta w Królestwie; na północy bowiem wsi Krajna, wznosi się góra *Łysica*, a na drugim tego łańcucha końcu, pod Słupią nową, *Łysa góra*.

Łysica podług doświadczeń barometrycznych i astronomicznych, wznosi się nad poziom morza stóp 1,962, a *Łysa góra* 1,813 stóp.

U stóp Łysicy na drodze z Kielc do Bodzentyna, znajduje się klasztor Śéj Katarzyny, PP. Bernardynek; a na wierzchołku góry Łyséj kościół Śto-Krzyski, zkąd góra ta wzięła nazwisko Śto-Krzyskiéj. Kościół ten założył w roku 1008 Bolesław Chrobry dla opactwa Benedyktynów, za czasów zaś pogańskich miała tu być świątynia bożków Lelum i Polelum, obecnie mieści się tutaj klasztor Księży Zdrożnych, czyli Demerytów, przeniesiony z Liszkowa w Gubernji Augustowskiéj.

Drugie pasmo ciągnące się po wzniosłości Sandomierskiéj, odszczepia się od głównéj linji pod Przedborzem i idzie na Małogoszcz i Chęciny. Najwyższą górą z tego grzbietu jest góra *Zamkowa* pod Chęcinami, wyniesiona na 1,135 stóp paryzkich nad poziom morza. Inne napotykane tu i owdzie na téj wzniosłości wyniesienia i podgórza, są odroślami opisanych grzbietów, które w około nich się roztaczając, albo się łączą z innemi grzbietami, albo przechodzą w podniesione równiny.

Część trzecia, albo wzniosłość *Krakowska*, najdaléj na południu położona, zajmuje powiaty: Olkuski, Miechowski i w części Wieluński; grzbiet główny gór przestrzeń tę przebiegający, bierze początek od Podgórza przedmieścia Krakowa, idzie z południo-wschodu na północo-zachód, przez Promnik, Ojców, Pieskową Skałę, Wolbrom, Pilicę, Ogrodzieniec, Kromołów, Żarki, Olsztyn, Mstów, odkąd zniżając się stopniowo i mijając Działoszyn, ginie w okolicach Wielunia. Najwyższe punkta tego pasma około miast Skały i Pilicy położone, dochodzą od 1,200 do 1,600 stóp wysokości nad poziom morza.

Z dolin pośród tych gór położonych, na uwagę zasługuje dolina rzeczki Prądnika, ciągnąca się pomiędzy ostrémi ścianami skał od Ojcowa do Pieskowéj skały, w któréj znajduje się kilka skał znacznie wyniesionych o szczupłéj podstawie, a szczególniéj jedna *pałką Herkulesa* nazwana. Z równin bardziéj wyniosłych, odznaczają się pięknością położenia, góry przy Podzamczu blizko Ogrodzieńca, gdzie są ruiny zamku, (1,473 stóp wysoka); skały około Olsztyna (1,200 stóp), Mstowa i Mirowa.

Przestrzeń kraju po prawéj stronie Wisły położona, nazwana wzgórzystością *Lubelską*, podzielona jest linją idącą na Uściług, Chełm, Lublin do Puław, na dwie części; na północy téj linji rozciąga się nizina, a na południu okolice wzniesione, gdzie niegdzie górzyste i przecięte wąwozami. Główniejszém pasmem tę część kraju przebiegającém, jest linja gór, wychodząca z Galicji do Królestwa pod wsią Pasieki, w blizkości miasta Tomaszowa na granicy położonego, i na długości 113 wiorst przecina powiat Zamojski i część Krastostawskiego, a niedochodząc do Urzędowa, zakończona jest górą bez nazwiska, za najwyższą w gubernji uważaną.

Grzbiet ten wyrzuca z siebie pasma z jednéj i drugiéj strony; te z nich, które idą w stronę północno-wschodnią, są znacznie dłuższe od idących w stronę południowo-zachodnią.

Sieć wodna.

(Hydrografja).

Dla trudności jakie napotykano w rządzie pruskim, co do ułożenia taryfy celnéj, powzięto myśl zwrócenia żeglugi handlowéj odbywającéj się po Wiśle na inną drogę, a mianowicie ku portowi Windawa, za pośrednictwem rzek Narwi i Niemna, i w tym celu zbudowano kanał Augustowski, który łączy Niemen z Wisłą, za pomocą Biebrzy i Narwi; Niemen zaś z Windawą łączyć miał Kanał Windawski, przeprowadzony od rzeki Windawy, albo Wenty, wpadającéj do morza Baltyckiego, i rzeki Dubissy, wpadającéj do Niemna; co jednakże do skutku nie przyszło.

Kanał Augustowski, zbudowany został w r. 1830, ma 99 wiorst długości i składa się z 3ch oddziałów, a mianowicie:

1) *Oddział rzeki Netty*, od jeziora Necko pod Augustowem z którego wypływa, do ujścia téj rzeki do Biebrzy pod Dębowem długi wiorst 31, zawiera 5 śluz: w Dębowie, Sosnowie, Borkach, Białobrzegach i Augustowie; — Między ostatniemi dwoma znajduje się jezioro Sajno, połączone kanałem, odwróconém korytem Netty idącym.

2) *Oddział łańcucha jezior*, od śluzy w Augustowie, do połączenia z rzeką Hańczą w Sosnowce, długi wiorst 39, w skład jego wchodzi 7 jezior, połączonych z sobą 7 śluzami: w Przewięzi, łącząca jezioro Białe z Studzienniczném; w Swobodzie, punkt podziałowy kanału, z upustem do odpływu wód zasiłkowych jeziora Serwy; w Gorczycy, łącząca kanał kopany z jeziorem Orlewo; w Paniewie, łącząca jezioro Paniewo z Krzywém; w Perkuciu, łącząca jezioro Krzywe z Mikaszewem; w Mikaszówce, na końcu wschodnim jeziora Mikaszewa; w Sosnówce, łącząca kanał kopany z rzeką Hańczą.

3) *Oddział rzeki Hańczy*, od śluzy w Sosnówce do ujścia w Niemen, długi wiorst 29, zawiera 6 śluz: w Tartaku, Kudrynkach, Kurzyńcu, Wołkuszu, Dąbrówce i Niemnowie.

Rzeki: Główną rzeką królestwa jest *Wisła*, wychodząca z pod góry Baraniéj, w Księztwie Cieszyńskiém. — Od wsi Pobiednik w powiecie Miechowskim aż do miasta Zawichosta stanowi granicę Królestwa, daléj przepływa środkiem kraju, otaczając lewym brzegiem gubernję Radomską i Warszawską, a prawym Lubelską i Płocką.—Poniżéj Nieszawy wchodzi do Prus i przed ujściem dzieli się na trzy odnogi, zwane *Nogat*, *Karpiówka* i *Leniwka*; z tych dwie pierwsze zlewają się do zatoki Fryżskiéj, a ostatnia do zatoki Gdańskiéj. Wisła od źródła do ujścia ma długości 140 mil, od Krakowa zaczyna być spławą i przyjmuje więc jak 120 rzek i rzeczek.

Rzeki wpadające do Wisły z prawéj strony:

I *San*, zaczyna się w Galicji powyżéj wsi Sianek, wpada do Wisły poniżéj Sandomierza, spławny wzdłuż granicy królestwa na przestrzeni mil 15tu; przyjmuje z prawéj strony:

1) *Tanew*, zaczynającą się w Galicji koło miasta Narola, wpadającą do niego pod Ulanowem, przyjmując z prawéj strony rzekę *Ładę*.

2) *Bukownę*, zaczynającą się w okręku Tarnogrodzkim pod wsią Korytkowem, wpadającą do Sanu w Galicji.

II *Sanna*, zaczyna się w okręgu Kraśnickim pod Moczydłami, płynie koło Modliborzyc, wpada do Wisły pod wsią Opoką.

III *Stróża*, zaczyna się w okręgu Kraśnickim we wsi Stróży, płynie koło Kraśnika, wpada do Wisły pod wsią Rybitwy.—

IV *Chodel*, zaczyna się w okręgu Kraśnickim powyżéj wsi Kłodnicy, płynie koło miasta Chodel, wpada do Wisły pod wsią Podgórze.

V *Bystra*, zaczyna się pod wsią Palikje, płynie przez Wąwolnicę, wpada do Wisły przed wsią Bochotnicą.—

VI *Kurówka*, zaczyna się w okręgu Lubartowskim z błot Woli Przybysławskiéj, płynie koło miast Markuszewa i Kurowa, wpada do Wisły poniżéj wsi Wólka Profecka.

VII *Wieprz*, zaczyna się w okręgu Tomaszowskim we wsi Wieprzowe Jezioro, płynie około Krasnobrodu, Izbicy, Krasnegostawu, Łęczny, Lubartowa, Kocka i Bobrowniki wpada do Wisły pod Dęblinem, spławny od Krasnegostawu na przestrzeni 17 mil. —Wpadają do

niego z prawéj strony *Łabuńka*, *Wolica*, *Jagielna*, i *Tyśmienica*. z lewéj strony: *Żółkiewka*, *Gelczew*, *v. Radomirka* i *Bystrzyca*.

VIII *Okrzejka*, zaczyna się w powiecie Łukowskim koło wsi Okrzei, wpada do Wisły pod wsią Przewóz.—

IX *Wilga*, zaczyna się przy wsi Goniwilk, płynie koło Garwolina, wpada do Wisły pod wsią Podole.

X *Świder*, zaczyna się koło wsi Kamionki, płynie koło miast Latowicz i Kołbiel, wpada do Wisły poniżéj miasta Karczewia pod wsią Świdry.

XI *Narew*, zaczyna się w puszczy Białowiezkiéj, płynie koło Tykocina, Wizny, Łomży, Nowogroda, Ostrołęki, Różana, Pułtuska, Serocka; wpada do Wisły pod twierdzą Nowogeorgewską (Modlinem) spławny w królestwie przez mil 40—Do Narwi wpadają z prawéj strony:

1) *Biebrza*, zaczyna się koło wsi Ponarlica, oddziela powiat augustowski od Cesarstwa, spławna od wsi kościelnéj Sztabin, płynie pod Ossowcem i Goniądzem, wpada do Narwi niedaleko Wizny przyjmując z prawéj strony: *Nettę*, *Łek*, i *Wissę*.

2) *Pissa*, wypływa z Prus do królestwa pod wsią Wincentą, wpada do Narwi pod Nowogrodem.—

3) *Skrwa*, wypływa z Prus do królestwa pod Grądzkiem, oddziela gub. Augustowską od Płockiéj, wpada do Narwi pod wsią Kurpiewskie.

4) *Rożoga*, wypływa z Prus do królestwa, płynie koło m. Myszyńca, wpada do Narwi pod wsią Łęgi powyżéj Ostrołęki.

5) *Omulew*, wypływa z Prus, wpada do Narwi blizko Ostrołęki.

6) *Orzyc*, wypływa z Prus do królestwa około m. Chorzele, od wsi Długokąty płynie pod ziemią i dopiero za Grzebskiem na wierzch wychodzi, płynie koło Krasnosielska i Makowa, wpada do Narwi pod Przeradowem, przyjmuje z prawéj strony *Ulatówkę* czyli *Świniarkę* i *Węgierkę*.

8) *Wkra* czyli *Dzialdówka*, wypływa z jeziora Działdowskiego w Prusach, od wsi Gnojno do wsi Wronka oddziela powiat

Mławski od Prus, płynie koło Żuromina, Bieżunia, Radzanowa, wpada do Narwi pod Modlinem, przyjmuje z prawéj strony: *Przylepnicę*, *Raciążnicę* i *Płonnę*, z lewéj strony: *Mławkę*, *Lidynię*, i *Sowę*.

Z lewéj strony wpadają do Narwi:

1) *Orz*, zaczyna się z błot Radwan i Wyszomierz w powiecie Łomżyńskim, wpada do Narwi przy wsi Zbonczek w powiecie Ostrołęckim.

2) *Bug*, zaczyna się w obwodzie Złoczewskim w Galicji, od wsi Piaseczno do wsi Kamieńczyka oddziela królestwo od Cesarstwa, następnie płynie między gubernją Lubelską i Płocką, wpada do Narwi pod Serockiem, spławny na przestrzeni 80 mil; z prawéj strony wpadają do Bugu:

a) Nurzec, wychodzi z gub. Grodzińskiéj, płynie koło Ciechanowca, wpada do Bugu pod wsią Młynarze.

b) Brok, zaczyna się w pow. Łomżyńskim pod wsią Rosochate, wpada do Bugu pod miastem Brok, przyjmując z prawéj strony rzeczkę *Broczek*.

Z lewéj strony wpadają do Bugu:

a) Huczwa, zaczyna się w pow. Hrubieszowskim we wsi Podhorcach, płynie przez Tyszowce, Hrubieszów, wpada do Bugu pod Grodkiem.

b) Ucherka, zaczyna się w okr. Chełmskim pod wsią Ucher, płynie koło Chełma, wpada do Bugu pod wsią Uhrusk w okr. Włodawskim.

c) Krzna, zaczyna się pod Łukowem, płynie koło Międzyrzeca, Białéj, wpada do Bugu pod wsią Neple, przyjmując z prawéj strony *Zielawę*, z lewéj *Białkę*.

d) Liwiec, zaczyna się w pow. Siedleckim poniżéj m. Mordy, wpada do Bugu pod Kamieńczykiem w pow. Stanisławowskim, przyjmuje z lewéj strony: *Muchawkę* i *Kostrzeń*.

Daléj za Bugiem wpadają jeszcze do Narwi z lewéj strony:

3) *Długa*, zaczyna się powyżéj m. Mińska, wpada do Narwi pod Zagrobami.

Za Narwią wpadają następnie z prawéj strony do Wisły:

XII *Motława*, zaczyna się w pow. Płockim pod wsią Cierzniewo, płynie przez Bodzanów, wpada do Wisły pod wsią Kępa.

XIII *Skrwa*, wypływa z jeziora Skrwilno w pow. lipnowskim, wpada do Wisły pod wsią Murzynowo, przyjmując z lewéj strony rzeczkę *Sierpnicę*.

XIII *Mień*, zaczyna się w dobrach Skempe w pow. Lipnowskim, płynie pod m. Lipnem, wpada do Wisły pod wsią Mień naprzeciw Nieszawy.

XIV *Drwęca*, wypływa z jeziora Dobrzyckiego w Prusach, od wsi Łopinoz do wsi Lubicz stanowi granicę królestwa, wpada do Wisły w Prusach pod wsią Złotorją.

Rzeki wpadające do Wisły z lewéj strony:

I *Przemsza czarna*, zaczyna się między Bzowem a Ogrodzieńcem, wpada do Wisły pod wsią Gorzów. — Z lewéj strony wpada do niéj *Przemsza biała*, zaczynająca się koło Wolbromia, a pod Niwką wpadająca do Przemszy czarnéj.—

II *Prądnik*, zaczyna się o milę od Pieskowéj Skały, wpada do Wisły na granicy b. okręgu wolnego miasta Krakowa.—

III *Dłubnia*, zaczyna się pod wsią Suchą, pod Raciborowicami wchodzi do b. okręgu m. Krakowa, gdzie dwoma korytami wpada do Wisły.

IV *Szreniawa*, zaczyna się pod wsią Szreniawą w pow. Olkuskim, płynie pod Słomnikami, Proszowicami, wpada do Wisły za Koszycami.

V *Nidzica*, zaczyna się w pow. Miechowskim pod Książem Wielkim, płynie na Działoszyce, wpada do Wisły pod wsią Przemyków poniżéj Koszyc.

VI *Nida*, zaczyna się w okręgu Jędrzejowskim około wsi Moskorzewa; od miasta Sobkowa zaczyna być spławną, wpada do Wisły pod Nowém Miastem Korczynem.—Przyjmuje z prawéj strony *Mierzawę*, z lewéj *Lasocinę* i *Czarną Nidę* z *Bobrzycą*.

VII *Czarna*, zaczyna się w pow. Opatowskim blizko wsi Cisów, płynie koło Rakowa, Staszowa, wpada do Wisły za Połańcem, przyj-

muje z prawéj strony: *Wschodnię*, z lewéj: *Łagówkę* czyli Łagowicę.

VIII *Koprzywianka* czyli *Wrona*, zaczyna się w powiecie Sandomierskim na północ Staszowa, wpada dwiema odnogami do Wisły pod wsią Bogorja poniżéj Koprzywnicy; pod wsią Bazów przyjmuje z prawéj strony *Klimontówkę*.

IX *Opatówka* albo *Łukawa*, zaczyna się powyżéj Opatowa, wpada do Wisły pod wsią Słupcza w pow. Sandomierskim.

X *Kamienna*, zaczyna się pod Odrowążem, płynie koło Wąchocka, Kunowa, Ostrowca, Ćmielowa, wpada do Wisły pod Wolą Pawłowską.

XI *Iłżanka* albo *Białka*, zaczyna się z połączenia kilku strumieni między Szydłowcem i Wąchockiem, płynie pod Iłżą, Ciepielowem, wpada do Wisły pod wsią Chotczą Dolną.

XII *Radomka*, zaczyna się pod wsią Ruskibród poniżéj Skrzynna, płynie na Przytyk, Jedlińsk, wpada do Wisły przed Ryczywołem.

XIII *Pilica*, dawniéj zwana Pilcą, zaczyna się w powiecie Olkuskim, o 200 sążni powyżéj miasta Pilicy, płynie koło Koniecpola, Przedborza gdzie zaczyna być spławną, Sulejowa, Inowłodza, Nowego Miasta, oddziela gubernją radomską od warszawskiéj, wpada do Wisły pod Mniszewem. – Do Pilicy wpadają z prawéj strony:

1) *Zwlecza* czyli *Jeżówka*, w okr. Jędrzejowskim, zaczyna się koło wsi Zwlecza, płynie pod Seceminem, wpada do Pilicy pod Maluszynem.

2) *Czarna*, zaczyna się w okr. Szydłowieckim pomiędzy wsiami Furmanów i Lelitków, wpada do Pilicy w pow. Opoczyńskim pod wsią Taraska.

3) *Drzewiczka*, zaczyna się blizko miasta Końskich pod wsią Ruskibród, wpada do Pilicy dwoma odnogami pod wsią Czerwona Karczma w Opoczyńskiém i Nowém Miastem w Rawskiém.

Z lewéj strony wpadają do Pilicy:

1) *Pradla*, czyli *Korytnica*, zaczyna się pod Samoszycami, wpada do Pilicy pod Szczekocinami.

2) *Luciąża*, zaczyna się w Piotrkowskiém niedaleko miasta Rozprzy, wpada do Pilicy pod Sulejowem.

3) *Wolborka*, zaczyna się w okr. Radomskim pod Tuszynem, dwoma odnogami oblewa Wolborz, wpada do Pilicy w Piotrkowskiém za wsią Nieborów.

4) *Czarna* (druga), zaczyna się w Rawskiém niedaleko Łaznowa, wpada do Pilicy niedaleko kopalni wapiennéj zwanéj Piekło.

5) *Mogielanka*, zaczyna się w pow. Warszawskim pod wsią Wilkowem, wpada do Pilicy pod Przybyszewem.

Za Pilicą wpada do Wisły:

XIV *Czarna*, (trzecia) zaczyna się w pow. Warszawskim pod wsią Zbroża Wielka, wpada do Wisły niedaleko miasta Czerska.

XV *Jeziorna*, zaczyna się w pow. Warszawskim pod wsią Mała-Wieś, użyta do fabryki papieru w Jeziornéj, wpada do Wisły w dobrach Wilanowskich.

XVI *Bzura*, zaczyna się w pow. Łęczyckim, okr. Zgierskim, pod wsiami Modrzewie, Moskule i Radogoszcz, płynie pod Zgierzem, Ozorkowem, Łęczycą, Łowiczem, Sochaczewem, wpada do Wisły w pow Łowickim pod wsią Kamionem; długa mil 25; od Łęczycy zaczyna być spławną.

Do Bzury wpadają z prawéj strony:

1) *Moszenica*, czyli *Cesarka*, zaczyna się w pow. Rawskim ze czterech strumieni wypływających z pod wsi: Imielnika, Klenk, Skoszewy i Sierzni, płynie pod Strykowem i Piątkiem, wpada do Bzury pod wsią Jankowem w pow. Rawskim.

2) *Mroga*, zaczyna się w pow. Rawskim pod wsią Mroga, na północ Brzezin, przechodzi około Głowna i Bielaw, wpada do Bzury blizko m. Soboty, przyjmując pod Głowném z lewéj strony *Mrożycę*.

3) *Skierniewka*, *Jeżówka*, albo *Łupia*, zaczyna się ze zlewu kilku strumieni w pow. Rawskim pod wsią Modłą, wpada do Bzury pod młynem Nakwasy w pow. Łowickim.

4) *Rawka*, zaczyna się w pow. Rawskim z lasów wsi Rawiec Królewski, wpada do Bzury pod wsią Patoki w pow. Łowickim, płynąc przez Rawę przyjmuje z prawéj strony rzeczkę *Rylsk*.

5) *Radziejówka* albo *Gągolina*, zaczyna się w pow. Warszawskim pod wsią Gnojno, płynie przez m. Wiskitki, wpada do Bzury pod wsią Boryszewek w pow. Łowickim.

6) *Rzewa*, czyli *Utrata*, zaczyna się w pow. Warszawskim powyżéj m. Tarczyna, wpada do Bzury pod Trojanowem, przyjmując z lewéj strony *Rokitnicę*.

Z lewéj strony wpadają do Bzury:

1) *Ochnia*, zaczyna się w pow. Włocławskim pod wsią Kobyla Łąka poniżéj Lubienia, płynie na Kutno, wpada do Bzury pod wsią Orłowem.

2) *Przysowa*, zaczyna się z błot dóbr Trębskich w Gostyńskiem, wpada do Bzury pod wsią Klewkowo.

Daléj za Bzurą płyną do Wisły:

XVII *Osetnica*, inaczéj *Skrwa*, powstaje z połączenia kilku źródeł w pow. Gostyńskim, wpada do Wisły niedaleko wsi Brwilna.

XVIII *Zgłowiączka*, wypływa z jezior pod wsiami Głuszyn, Orle i Chalno, płynie na m. Lubraniec, Brześć, Włocławek, wpada do Wisły pod wsią Zamcze, przyjmuje z prawéj strony pod wsią Zgłowiączką rzekę *Kocięcą*, a pod wsią Przygrudnia *Przedpolną* czyli *Djabełek*, zaś z lewéj strony rzeczkę *Oślą*.

Prócz Wisły i jéj zlewów płyną jeszcze w królestwie Polskiém: *Warta*, i *Niemen* ze swemi zlewami:

Warta zaczyna się pod miastem Kromołowem w okręgu Pilickim; płynie pod miastami: Częstochową, Mstowem, Pławnem, Działoszycami, Sieradzem, Wartą, Uniejowem, Kołem, Koninem, pod Pyzdrami wchodzi w W. Ks. Poznańskie, pod Kistrzynem zaś wpada do Odry; od Działoszyc zaczyna być spławną. W królestwie przebiega mil 40.—

Do Warty wpadają ze prawéj strony:

I *Widawka*, zaczyna się w okręgu Radomskim pod wsią Korębia, płynie pod miastem: Szczerców, wpada do Warty poniżéj wsi Tuszyna; do Widawki z prawéj strony wpada rzeczka *Grabówka*, biorąca początek w okr. Piotrkowskim pod wsią Mzurki i płynąca pod miastem Łask.

II *Ner*, zaczyna się w borach wsi Wiskitna, powyżéj miast Rżgowa i Tuszyna w okr. Piotrkowskim, odgranicza powiat Łęczycki od Sieradzkiego i Kaliskiego, płynie koło Lutomierska, Kaźmierza, Poddębic i Dąbia, wpada do Warty pod wsią Majdany, przyjmuje z lewéj strony niedaleko wsi Prusinowa *Dobrzynkę*, a pod Zgorczycami rzeczkę *Pisię*.

III *Rgilówka*, zaczyna się w powiecie Łęczyckim, płynie na Kłodawę i Grzegorzew, wpada do Warty powyżéj m. Koła.

IV *Meszna*, wypływa z jeziora Powidzkiego pod wsią Mieczownicą; płynie przez m. Słupce, za którém wpada do Warty.

Z lewéj strony wpadają do Warty:

I *Liczwarta*, zaczyna się w Szląsku niedaleko m. Lubliniec, wpada do Warty powyżéj wsi Wąsosza.

II *Olesznica*, zaczyna się pod wsią Zdżarami, wpada do Warty poniżéj Rychłocic.

III *Prosna*, zaczyna się w Szląsku pod Byczyną, od wsi Bugaju poniżéj Krzepic w Wieluńskiém, aż do samego prawie miasta Pyzdr, gdzie wpada do Warty, w długości mil 20, stanowi granicę kraju.

Do Prosny wpadają z prawéj strony:

1) *Cienia*, zaczyna się w okr. Sieradzkim pod wsią Jasionną, płynie koło Błaszek i Opatówka, wpada do Prosny pod wsią Rajskowem.

2) *Swędrnia*, zaczyna się w okr. Wartskim pod wsią Lipiczami, płynie na miasto Koźminek, wpada do Prosny we wsi Rajskowo powyżéj Kalisza.

Niemen, zaczyna się w Cesarstwie Rosyjskiém, w gubernji Mińskiéj, w blizkości Horoszczowa, stanowi granicę znacznéj części gubernji Augustowskiéj, niedaleko wsi Romaniszki wchodzi do Prus; o trzy mile poniżéj Tylży rozdziela się na dwie odnogi, które ubiegłszy po mil 4 wpadają do Baltyku.—Wszystkie rzeki wpadające do Niemna z prawéj strony, płyną w Cesarstwie Rosyjskiém, zaś z lewéj strony w Królestwie wpadają doń

I *Łososna*, wypływa z cesarstwa Rosyjskiego, od wsi Bojar aż do ujścia swego we wsi Łososna, stanowi część granicy gub. Augu-

GMBP im. J. P. w Łodzi 16 9/11/914 PRJ

stowskiéj od Grodzinskiéj. Przyjmuje z lewéj strony pod wsią Karolin rzeczkę *Tatarkę*, wypływającą z błot niedaleko wsi Nowosiołki.

II *Czarna Hańcza*, wypływa z jeziora Hańcza na wschód m. Przerośli, płynie pod Suwałkami, stanowi część kanału Augustowskiego, wpada do Niemna pod wsią Sieniewicze. — Z lewéj strony wpada do niéj *Marycha*.

III *Biała Hańcza*, stanowi część granicy powiatu Sejneńskiego od Augustowskiego, wpada do Niemna pod wsią Święto-Jańskie.

IV *Perczajka*, wypływa z jeziora Obelskiego w powiecie Sejneńskim na północ Serej.—Od wsi Koleśniki do miasta Balwierzyszek, koło którego wpada do Niemna, stanowi granicę powiatu Kalwaryjskiego od Marjampolskiego.

V *Szeszupa*, zaczyna się w powiecie Sejneńskim pod wsią Szeszupą, płynie pod Lubowem, Kalwarją, Ludwinowem i Marjampolem, od wsi Sorakiszki aż do miasta Władysławowa oddziela powiat Kalwaryjski od Marjampolskiego; odtąd aż do wsi Kirkiły, gdzie wpada do Niemna, stanowi granicę od Prus; od Ludwinowa zaczyna być spławną.

Do Szeszupy wpadają z prawéj strony:

1) *Kirsna*, wypływa z jeziora pod Łozdziejami, wpada do Szeszupy pod Borowszczyzną i Santoką.

2) *Dawinia* albo *Spernianka*, wypływa z jeziora Dusia pod wsią Bobrowniki, przepływa jezioro Simno, wpada do Szeszupy poniżéj miasta Ludwinowa.

3) *Pilwa*, zaczyna się pod wsią Ponejnapie niedaleko Kowna, wpada do Szeszupy pod Pilwiszkami.

4) *Wysoka*, zaczyna się pod wsią Stonis, blizko Sapieżyszek, wpada do Szeszupy poniżéj Pilwiszek.

Z lewéj strony wpadają do Szeszupy:

1) *Rowsia*, zaczyna się pod wsią Wronaliszki na zachód Marjampola, wpada do Szeszupy pod wsią Piluny powyżéj Pilwiszek.

2) *Szyrwinta*, zaczyna się pod wsią Gudele niedaleko Wysztyńca, od wsi Bojar do ujścia w Szeszupę pod Władysławowem, stano-

wi część granicy od Prus; pod wsią Bojary przyjmuje z lewéj strony *Lepone*, zaczynającą się pod wsią Popeczki, a od wsi Kopsodzie stanowiącą granicę od Prus.

Jeziora.

Jezior w Królestwie Polskiém jest blizko 950, pokrywających 1590 włók gruntu, czyli prawie 5 mil □.

Największą ilość jezior znajdujemy w gubernji Augustowskiéj, tu bowiem liczą ich 490; stanowią one, poczynając od ujścia Wisły, jakby dalszy łańcuch jezior licznie rozrzuconych w Prusach.

Znaczniejsze w téj gubernji jeziora są:

W powiecie Augustowskim:

Wigry, niedaleko Suwałk, pokrywające morgów 7,958, głębokie 150 stóp; rzeka Hańcza przezeń przepływa; obfituje w sumy, szczupaki, węgorze, sieje, leszcze, sielawy i stynki.

Rospuda, koło Filipowa, zalewa morgów 1303, głębokie stóp 56, dosyć rybne.

Sajno, pokrywające morgów 900, jezioro *Białe* (800) i *Necko* (690); pierwsze położone od drugiego niżéj o stóp 18, a drugie od ostatniego o stóp 4. Wchodzą do systematu kanału Augustowskiego.

Jezioro *Rajgrodzkie*, (315) pod miastem Rajgrodem, otoczone lasami i górami; przez jego środek przechodzi granica pruska.

W powiecie Sejneńskim:

Duś (910), między Simnem i Serajami, głębokie na 48 do 120 stóp, leży między górami a lasem, wpływają doń 3 strumienie, a wypływa rzeka Dawinia albo Spernianka; znane z obfitych połowów ryb.

Podwiejsieje, (750), głębokie stóp 40, leży w gminie Wiejsieje, z wpływającą rzeczką Zapsią, a wypływającą Gniadą, która wpada do Hańczy białéj.

Hańcza, (730), głębokie stóp 60.

Rymiec, (660), głębokie na 48 do 90 stóp, leży w gminie Ralle, nad rzeką Kirsną, dosyć rybne.

Gremzdy, (638), leży w gminie Berzniki i łączy się drogą podziemną z sześcioma innemi jeziorami po za niém leżącemi.

Metele, (630), głębokie od 36 do 72 stóp, leży w gminie Metele nad rzeką Dawinią.

Paserniki, (400), głębokie stóp 60, z wypływającą zeń rzeczką Serejką, leży w gminie Sereje.

Snajgieniec, (370), głębokie stóp 50, posiada w swéj wodzie sielawy.

Wiernieje, (360), głębokie stóp 49, z przepływającą przezeń rzeczką Margowo.

Są jeszcze jeziora, z większych: *Obelica*, *Sejny* pod miastem Sejny, *Szlamy* i *Pomorze* po 30 morgów rozległe.

W powiecie Kalwaryjskim:

Oniszki, (586), położone w gminie tegoż nazwiska.

Amalwa, (509), głębokie stóp 60, leży na granicy powiatów: Kalwaryjskiego i Marjampolskiego w gminie Podawinie.

Po gubernji Augustowskiéj najwięcéj jezior znajduje się w gubernji Warszawskiéj, liczą ich 141.

W powiecie Gostyńskim jeziora:

Lucień, w gminie tegoż nazwiska, (913), głębokie 80 stóp, otoczone górami i lasami.

Zdworskie, pod wsią Zdworze w pobliżu Wisły, (717), głębokie stóp 25.

Białłe, we wsi Białłe, (244), głębokie stóp 130, z kępą po środku 1 mórg powierzchni mającą.

W powiecie Włocławskim:

Głuszyńskie, *Orzelskie* i *Czarnockie*, 660 morgów rozległe, głębokie na 20 stóp; leżą przy zlewie rzeki Zgłowiączki wpadającéj do Wisły.

W powiecie Konińskim:

Gopło, 4 mile długości a pół mili przeszło szerokości, na dwóch milach tylko leży w granicach Królestwa, reszta zaś w Wielkiém Księstwie Poznańskiém. Głębokie na stóp 96 do 100, posiada dwie wyspy Sięganów i Potrzymiechy, oraz półwysep Ostrówek, ze wsią tegoż nazwiska.

Sleszyńskie, leżące o pół mili od miasta Sleszyna, w lesie; nie gdyś stanowiło całość z jeziorem Gopłem, ma ono kształt kotwicy, je-

dném ramieniem zachodzi pod wioskę Licheń, niegdyś miasteczko, drugiém pod Bieniszew, gdzie na wysokiéj górze Sowią zwanéj, jest klasztor Ks. Kamedułów. Długości ma milę całą a szerokości dwie, i przybiéra rozmaite nazwy od okolicznych miasteczek i wsi; —głębokość wody od 100 do 120 stóp, – brzegi strome.

W gubernji Płockiéj liczą jezior 102, najznaczniejsze z nich są w powiecie Lipnowskim, jako to;

W dobrach Steklin, jezioro *Steklińskie* (210), łączące się strumieniem tegoż nazwiska z jeziorem *Szklenice*.

Wielgie, (210), głębokie 108, w dobrach Żale.

Orszulewo, we wsi Orszulewo, (183), głębokie stóp 73.

Szczutowo, we wsi tegoż nazwiska, (180).

W gubernji Lubelskiéj jezior jest 155, najznaczniejsze z nich są w okolicy od Łęczny do Włodawy, tu bowiem tworzą łańcuch, wśród błot i bagien ciągnący się; większe z pomiędzy nich:

Dratowskie, (194), głębokie stóp 24, odpływa kanałem do rzeki Jagielnéj.

Rogużno, (107), głębokie stóp 24.

Piaseczno, (140), wśród lasu leżące.

Bigcze, (172), głębokie stóp 48.

W gubernji Radomskiéj jezior wszystkich jest 59, najwięcéj zaś w powiecie Sandomierskim.

Kozłowy dół, (70) i *Krzcińskie* (20), w dobrach Koprzywnica. Woda ostatniego posiada zapach siarki.

Podział kraju.

Pod względem religijnym Królestwo Polskie dzieli się na 8 dyecezyj:

Archidyecezja Warszawska	parafij	277
Dyecezja Kielecka	„	229
„ Kujawsko-Kaliska	„	337
„ Lubelska	„	125
„ Sandomierska	„	197
„ Płocka	„	237
„ Augustowska	„	122

Dyecezja Podlaska parafij 113

Katedry znajdują się: w Warszawie, Włocławku, Płocku, Lublinie, Sandomierzu, Sejnach, Janowie.

Kollegjaty: w Łowiczu, Kielcach, Kaliszu, Pułtusku, Zamościu, Opatowie.

Konsystorze generalne: w Warszawie, Kielcach, Włocławku, Kaliszu, Płocku, Pułtusku, Lublinie, Sandomierzu, Sejnach i Janowie.

Konsystorze foralne, w Łowiczu i Piotrkowie.

Seminarja: w Warszawie 2, w Kielcach, Włocławku, Płocku, Pułtusku, Sandomierzu, Sejnach, Tykocinie i Janowie.

Pod względem politycznym Królestwo Polskie dzieli się na 5 gubernij jakoto: Warszawską, Radomską, Lubelską, Płocką i Augustowską.

GUBERNJA WARSZAWSKA.

Powierzchni 672 mil □, ludności 1,588,503.

Graniczy na północ z gubernją Płocką, na zachód z Wielkiém Księstwem Poznańskiém i Szląskiem, na wschód z gubernją Lubelską, na południe z gubernją Radomską. Grunt w wielu miejscach żyzny a w wielu piasczysty, najurodzajniejsza ziemia w Kujawach;— z kruszczów znajduje się ruda żelazna. Warzelnie soli i kąpiele w wodzie słonéj w wielu słabościach skuteczne są w Ciechocinku; wody żelazne pomocne w słabościach nerwowych znajdują się w Myśliwczowie, powiecie Piotrkowskim.

Położenie równe, małe tylko wzgórza gdzieniegdzie się znajdują, mianowicie około Grójca, Mogielnicy i w puszczy Kampinoskiéj.

Przemysł rękodzielniczy najbardziej w téj gubernji jest rozwinięty. Fabryki sukna znaczniejsze: w Opatówku, Kaliszu, Ozorkowie, Tomaszowie, Łodzi, Zgierzu, i t. d. Fabryki wyrobów bawełnianych w Łodzi, Zduńskiéj Woli i t. d.

Z rękodzielni wyrobów lnianych odznacza się fabryka dawniéj Banku Polskiego w Żyrardowie; mamy także liczne huty szklane; z wyrobów ozdobniejszych tego rodzaju słyną fabryki w Barczącéj, Miastkowie i Klonowie. Fabryka naczyń fajansowych w Kole, papiernie znaczniéjsze w Jeziornéj i Soczewce. Hamernie i szmelcarnie żelaza w Dankowie, Pankach, Zalesiu, Kocienowicach, i t. d. Cukrownie: w Guzowie, Hermanowie, Łyszkowicach, Sannikach, i t. d.

Fabryki tytóniu w Warszawie, w Krośniewicach, Działoszynie i t. d., Oprócz tych są liczne garbarnie, z których główniéjsze: w Mszczonowie i Mogielnicy; olearnie, fabryki świéc i mydła po różnych miastach.

Gubernja Warszawska dzieli się na 12 powiatów i 24 okręgów.

I. Powiat Warszawski.

(Okręgi: Błoński i Czerski).

Miasto stołeczne Królestwa *Warszawa*, na lewym brzegu Wisły, na wzgórzu położone, liczy 162,777 mieszkańców objętych księgami stałéj ludności i 67,478 zapisanych w księgach mieszkańców niestałych, t. j. nie ciągle tu mieszkających, razem więc ludność Warszawy wynosi 230,255 osób, mieszczących się w 3,288 domach, między któremi 2,156 murowanych a 1,132 drewnianych. Miasto to po przeniesieniu stolicy z Krakowa przez Zygmunta III króla Polskiego w r. 1596, było ciągle miastem stołecznem i rezydencją królów polskich. Początek jego sięga XII wieku; do drugiéj połowy wieku XIII było prywatną własnością, potém należało do książąt Mazowieckich. Od początku XIV wieku zaczęło być stolicą Mazowsza; obwodu ma 3 mile.

Place: z placów publicznych odznaczają się: plac przed Zamkiem ozdobiony kolumną marmurową 36 łokci długości mającą, z jednéj sztuki wyrobioną, a wydobytą pod Chęcinami w powiecie Kieleckim, z statuą brązową Zygmunta III; pomnik ten wystawiony został przez Władysława IV w roku 1644. Przyozdabia go teraz wodotrysk.—Plac Krasińskich, przy którym stoi pałac, mieszczący w sobie obecnie senat; po za gmachem znajduje się ogród Krasińskich założony w r. 1693 przez Jana Bonawenturę Krasińskiego starostę warszawskiego, obecnie publiczny.—Plac Saski, przy którym znajduje się pałac saski, wystawiony w miejscu dawnego pałacu królów saskich z piękną kolumnadą, prowadzącą do ogrodu spracerowego, Saskim zwanego, założonego w r. 1727 przez króla Augusta II; — ogród ten ma piękny wodotrysk.—Z ogrodu wychodzi się na plac za *Żelazną bramą*, z kształtnym *Gościnnym Dworem* i pałacem dawniéj Lubomirskich; - ztąd przechodzimy na plac bankowy, przy którym stoją gma-

chy: Bank Polski, pałac ministrów i gmach Komisji Skarbu. Inne place są: przed teatrem, ozdobiony wodotryskiem; rynek Starego Miasta z wodotryskiem; Rynek Nowego Miasta; plac przed Akademją Medyczną z pomnikiem Kopernika, roboty Thorwaldsena; wreszcie plac Trzech Krzyżów w końcu ulicy Nowy-Świat.

Kościoły: Warszawa liczy kościołów 33, kaplic 15; znaczniéjsze z nich są:

Kościół metropolitalny Sgo Jana w 1390 r. w miejsce drewnianego, przez Janusza księcia Mazowieckiego wymurowany, a późniéj dzisiejszym frontonem ozdobiony,— posiada cudowną figurę Pana Jezusa — pomniki marmurowe dwóch ostatnich książąt Mazowieckich: Stanisława i Janusza, naprzeciw wspaniałéj loży królewskiéj umieszczone — i pomnik z białego marmuru Stanisława Małachowskiego— podług modelu Thorwaldsena.

Kościół Narodzenia Panny Marji, Ks. Pijarów, dawniéj Jezuicki, wystawiony w r. 1626; są tu groby: Sarbiewskiego, Konarskiego, Kopczyńskiego, Andraszka i Kamińskiego.

Kościół Śgo Ducha po-Pauliński, wystawiony w r. 1713 w miejsce dawnego z wieku XIII.

Kościół Śgo Jacka, ks. Dominikanów, wystawiony w r. 1638.

Kościół Śgo Kazimierza, PP. Sakramentek, wystawiony w r. 1688 przez Marję Kazimiérę, żonę króla Jana Sobieskiego—w stylu toskańskim: wspaniałe grobowce Marji z Weslów Sobieskiéj żony Konstantego i Marji Karoliny ks. de Bouilon córki Jakuba Sobieskiego.

Kościół parafialny Panny Marji, wystawiony w r. 1411 przez Annę ks. Mazowiecką, żonę ks. Janusza.

Kościół Śgo Franciszka Serafickiego, ks. Franciszkanów, wystawiony w r. 1737 z ofiar.

Kościół Śgo Marcina, ks. Augustjanów, jeden z najdawniejszych, założony w r. 1352 przez Ziemowita ks. Mazowieckiego, następnie kilka razy przebudowany.

Kościół Przemienienia Pańskiego, ks. Kapucynów, fundowany w r. 1684, a ukończony w r. 1694 przez Sobieskiego na pamiątkę zwycięztwa nad Turkami. Tu złożone jest serce Jana III i wnętrzności Augusta II, królów polskich.

Kościół Śéj Anny, ks. Bernardynów, wystawiony w r. 1454 z kaplicą Loretańską w r. 1837 zbudowaną, w któréj znajduje się statua N. Panny, przeniesiona z dawnéj kaplicy na Pradze za Władysława IV, w r. 1645 wybudowanéj.

Kościół Wniebowzięcia Panny Marji, ks. Karmelitów bosych, fundacji królowéj Cecylji Renaty żony Władysława IV, założony w r. 1682 z facjatą z ciosu, kosztem księcia Karola Radziwiłła (Panie Kochanku), wzniesioną w r. 1783; posiada arcydzieło rzeźby P. Jezusa w grobie, roboty Sosnowskiego.

Kościół Opieki Śgo Józefa, PP. Wizytek, w r. 1650 przez Ludwikę Marję Gonzagę fundowany, z pomnikami: Tadeusza Czackiego, z marmuru kararyjskiego roboty Sosnoskiego – i Kazimierza Brodzińskiego, z piaskowca roboty Oleszczyńskiego.

Kosciół parafjalny Śgo Krzyża, ks. Misjonarzy, wystawiony ze składek w r. 1696; kamień węgielny założył Jakób Sobieski w r. 1696; dzieli się na górny i dolny — wewnątrz białym i czarnym marmurem wysłany — posiada katakumby, w których spoczywają ciała książąt Czartoryskich i innych.

Kośoiół Śgo Aleksandra, wystawiony w r. 1826 w kształcie rotundy z kopułą na wzór Panteonu rzymskiego.

Kościół Śéj Trójcy, ks. Trynitarzy, założony w r. 1693 pod opieką królowéj Marji Kazimiéry, a funduszami Ottona Felkerzamb wojewody czernichowskiego.

Kościół parafjalny Śgo Karola Boromeusza, na wzór rzymskiego kościoła Santa Maria Maggiore przed kilku laty wystawiony.

Kościół Narodzenia Matki Boskiéj, ks. Karmelitów trzewiczkowych, wystawiony w r. 1732.

Kościół Śgo Antoniego, ks. Reformatów, w r. 1679 w miejsce drewnianego z r. 1635 wystawiony.

Kościół Wniebowzięcia P. Marji, ks. Bazyljanów, obrządku greko unickiego, w 1784 r. zbudowany.

Kościół prawosławny katedralny Śéj Trójcy, z dawnego kościoła ks. Pijarów w r. 1837 przerobiony.

Kościół ewangelicki, wystawiony w r. 1781, z wspaniałą rotundą będącą naśladowaniem rzymskiéj.

Kościół reformowany ewangelicki.

Oprócz tych jest jeszcze wiele innych kościołów i kaplic wszelkich wyznań.

Wyznanie mojżeszowe ma jedną synagogę i 132 bóżnic.

Cmentarzy kilka, z których najpiękniéjszy Powązkowski z kościołem Śgo Karola i katakumbami.

Zamek, pałace i gmachy: Zamek królewski wystawiony na początku XIV wieku przez książąt Mazowieckich, przebudowany został w r. 1622 przez króla Zygmunta III; za króla zaś Augusta III w roku 1747 część od strony Wisły przerobieniu uległa. Tuż obok znajduje się pałac pod *Blachą*, dawne pomieszkanie ulubione ks. Józefa Poniatowskiego; daléj pałac Namiestników z dawnego pałacu Koniecpolskich i Radziwiłłów w 1818 r. przerobiony; pałac Prymasowski; pałac Brühlowski przez Brühla ministra Augusta III zbudowany; pałac Staszica, następnie Towarzystwa przyjaciół nauk, pałac Kazimiérowski wystawiony przez królowę Marję Ludwikę i na cześć Jana Kazimierza nazwany (dziś gmach szkoły głównéj); pałac Paca; pałac Towarzystwa kredytowego; pałac księcia Jabłonowskiego (dziś Ratusz); Mennica; Dworzec kolei żelaznéj Warszawsko-Wiedeńskiéj; Teatr; gmach po Instytucie szlacheckim (dziś instytut Aleksandryjsko-Maryjski); szpital Ujazdowski, niegdyś był zamkiem książąt Mazowieckich; Koszary wojskowe, z tych znaczniéjsze Mirowskie dla jazdy i Wołyńskie dla piechoty.

Zakłady Naukowe. Akademja duchowna rzymsko-katolicka i dwa seminarja; Szkoła Główna z wydziałami prawnym, filologiczno-historycznym, fizyczno-matematycznym i medycznym; instytut Aleksandryjsko-Maryjski wychowania panien; trzy gimnazja; szkół powiatowych ogólnych trzy, specjalnych dwie; szkoła Sztuk Pięknych; szkoła niedzielno-handlowa: szkoła rabinów; szkoły rzemieślniczo-niedzielne; szkół elementarnych 20; instytut położniczy; szkoła felczerów; szkoła weterynarzy; szkoła dramatyczna; szkoła śpiewu i tańców; instytut muzyczny, szkoła gimnastyki i fechtowania; szkoła pływania, ujeżdżalnia. Oprócz wymienionych są szkoły prywatne męzkie i żeńskie.

Towarzystwa i zbiory naukowe. Towarzystwo lekarskie, Bibljoteka główna, Gabinet zoologiczny, Gabinet mineralogiczny, Ga-

binet wzorów gipsowych, Archiwum główne Królestwa, Obserwatorjum astronomiczne, Ogród botaniczny, Towarzystwo zachęty sztuk pięknych, z nieustającą wystawą utworów artystów.

Zakłady dobroczynne. Towarzystwo Dobroczynności, Szpital Dzieciątka Jezus, szpitale: Śgo Ducha, Śgo Rocha, Śgo Łazarza, Śgo Jana Bożego (dla obłąkanych), Ewangelicki, Starozakonnych; Instytut oftalmiczny, Instytut Śgo Kazimiérza—Dom główny siostr Miłosierdzia, Instytut głuchoniemych i ociemniałych, Zakłady Śéj Marty i Wincentego à Paulo.

Fabryki: Warsztaty żeglugi parowéj, fabryka odlewów żelaznych i narzędzi rolniczych na Solcu, takaż fabryka B. Zakrzewskiego, oraz takaż spółki Evans, Lilpop i Rau; młyn parowy mechaniczny na Solcu z piekarnią najlepiéj w Europie urządzoną, o 4 piecach w których wypiekają codziennie 30,000 funtów chleba na sprzedaż. Zakłady wodociągów, zakłady gazu; gisernie, fabryka dywanów: fabryki powozów, któremi celuje Warszawa, fortepjanów, wyrobów platerowanych, wyrobów brązowych, metalicznych i galwanoplastycznych, narzędzi muzycznych, płodów chemicznych; liczne drukarnie, fabryki okuć żelaznych, wyrobów miedzianych, tytoniów i tabak, mydła, świéc, perfum; dystylarnie, olearnie, garbarnie i t. d.

Urzęda i Władze: Rada Stanu Królestwa; — Rada Administracyjna Królestwa;—Kancellarya Namiestnika Królestwa;—Najwyższa Izba Obrachunkowa; — Komissja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; — Najwyższa Komissja Egzaminacyjna; — Komissja Rządowa Spraw Wewnętrznych;—Dyrekcja Ubezpieczeń;— Dyrekcja Teatrów; — Dyrekcja Wyścigów konnych; — Wydział Stada Rządowego koni; — Rząd Gubernjalny Warszawski; — Magistrat m. Warszawy z Radą miejską; — Zarząd Ober-Policmajstra m. Warszawy;—Komissja Emerytalna; — Komissja Rządowa Przychodów i Skarbu;— Wydział Celny;—Bank Polski;—Dyrekcja główna i szczegółowa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego; — Zarząd Mennicy Warszawskiéj;— Komora Składowa;— Urząd Konsumcyjny;—Urząd Loterji;— Administracja Dochodów Tabacznych; — Komissja Umorzenia Długu Krajowego; — Komissja Rządowa Sprawiedliwości; — Departamenta Rządzącego Senatu;—Sąd Appellacyjny;—Sąd Kryminalny;—Sąd Po-

licji Poprawczéj Wydziału Igo i IIgo;—Trybunał Cywilny; —Trybunał Handlowy; —4 Sądy Pokoju; — Prokuratorja;— Zarząd Komunikacyj;—Zarząd Pocztowy;—Administracja Księstwa Łowickiego.

Na prawym brzegu Wisły, leży Przedmieście *Praga*, niegdyś dosyć obszerne i ludne miasto, podczas wojen w końcu zeszłego i na początku teraźniejszego wieku zrujnowane. Pragę łączy z Warszawą most pływający na łyżwach, wkrótce jednak zastąpi go most stały żelazny, prowadzący do banhofu Kolei żelaznéj Petersburgsko-Warszawskiéj.

Do miejsc znajdujących się w okolicach Warszawy, a godnych wspomnienia należą:

Łazienki, letnie mieszkanie Królewskie, pałacyk w stylu włoskim pośród pięknego parku, przez Stanisława Augusta ostatniego Króla Polskiego zbudowany, z pomnikiem Króla Jana III na moście. Obok parku znajduje się piękny ogród Belwederski z pałacem.

Wilanów, obszerna i wspaniała wieś z wielkim pałacem wystawionym przez Króla Jana III; roskoszne i ulubione mieszkanie tego Monarchy, w którém najczęściéj przebywał i tu umarł 1696 r. Dziś należy do Hr. Augustów Potockich, którzy nie tylko pałac w pierwotnym stanie utrzymali z wieloma nienaruszonemi pamiątkami, ale go znakomicie odnowioném i stosowném przystrojeniem ozdobili. Między innemi pamiątkami znajdują się tu: biurko mozajkowe, dar Papieża Innocentego XI, rozmaite zegary ówczesne i t. d.; liczna i piękna galerja obrazów; tak zwane pokoje chińskie, w których wszystko co się tam znajduje, z tego kraju pochodzi—jedyny zbiór tego rodzaju w Polsce; bogata bibljoteka, wspaniały i piękny kościół.

Mokotów, starożytna wieś, dziś podzielona na liczne kolonje, z kościołem pod wezwaniem Narodzenia Najświętszéj Maryi Panny w r. 1856 wystawionym i z instytutem wychowania moralnie zaniedbanych dzieci. Niedaleko od Kościoła wznosi się pałac wystawiony w r. 1780 przez Księżnę Elżbiętę Lubomirską, starannie przez dzisiejszego właściciela utrzymywany, w pięknéj bardzo miejscowości nad Wisłą położony.

Wierzbno, jedno z najprzyjemniejszych miejsc w okolicach Warszawy, o 3 wiorsty od miasta odległe. W r. 1840 przez doktora Lu-

dwika Sauvan urządzone na zakład leczenia zimną wodą, podług metody Prysznitza w Graefenbergu; zostaje od roku 1853 pod nowym zarządem. Nie masz zakładu hydroteraupatycznego w Europie, któryby równie w korzystnym stopniu przedstawiał główne warunki skutecznego leczenia podług téj metody, jakim jest zakład w Wierzbnie mający i dobrą nadzwyczaj wodę i stosowne po temu powietrze.

Królikarnia, śliczna willa, otoczona ogrodem; w r. 1786 założona, przez Karola de Tomatis, Dyrektora teatru i dworzanina Stanisława Augusta.

Czerniaków, z kościółem i klasztorem OO. Bernardynów — słynie z odpustu corocznie w maju na Śgo Bonifacego przypadającego, na który wszyscy prawie pobożni mieszkańcy Warszawy, tłumnie się udają. Kościół wraz z klasztorem wystawił w roku 1691 Stanisław Lubomirski, który w czasie pobytu swego w Rzymie, otrzymawszy w darze od Papieża Innocentego XI zwłoki Śgo Bonifacego, sprowadził je tutaj z nadzwyczajném nabożeństwem i złożył w r. 1694 pod wielkim ołtarzem, gdzie się dotąd znajdują.

Z drugiéj strony Warszawy od północy zasługują na wzmiankę:

Marymont, posiadający wystawiony za czasów Jana III Sobieskiego pałacyk letni, przeznaczony dla królowéj Marji Kazimiéry, i od jéj imienia Marji górą, czyli Marymontem z francuzka nazwany. Od panowania Stanisława Augusta, Marymont stał się ulubioną przechadzką dla Warszawian; od r. 1820 znacznie przyozdobioném to miejsce zostało, wyprowadzeniem drogi bitéj łączącéj się od rogatek z drugą wiodącą po nad Wisłą do Bielan, co nie mało przyczyniło się do zaludnienia okolicy. W Marymoncie przez lat kilkanaście mieściła się szkoła agronomiczna. W końcu marymontskiego lasku nad stawem, urządzona jest tak zwana *Kaskada*, ulubione miejsce letnich zabaw Warszawian.

Bielany, o małą milę od Warszawy, w pośród lasku na wzgórzu położone, mają kościół i klasztor, czyli erem OO. Kamedułów, od białego ubrania których, pochodzi nazwa Bielan; kościół założony w r. 1639 przez króla Władysława IV, dopiéro w r. 1661 został ukończony; jest niewielki, w formie krzyża. W drugi dzień Zielonych Świątek ma tu miejsce solenne nabożeństwo na pamiątkę przeniesie-

nia z Warszawy do Bielan obrazu Śgo Benedykta, ofiarowanego tutejszemu kościołowi przez króla Jana Kazimierza, i zawieszonego nad znajdującą się w tym kościele po lewéj stronie kapliczką. W słupie, na lewo od wielkiego ołtarza, w szafie w murze wyżłobionéj, znajduje się zachowane serce króla Michała Korybuta i matki jego Jeremjaszowéj Wiśniowieckiéj. Nadto znajdują się w kościele portrety królów polskich i ich rodzin, począwszy od Władysława IV, z wyjątkiem Stanisława-Augusta, przez współczesnych malarzy wykonane. Pomieszkania księży składają się z 13 małych domków, z których dwa pierwsze stawiane były na mieszkanie królów: Władysława IV i Jana Kazimierza. Zwiedzający Bielany, ze czcią oglądają znajdujący się na cmentarzu od strony wschodniéj kościołka skromny nagrobek podmurowany, a na nim kamień ciosowy z napisem: „Stanisław Staszic, urodzony 1755 r. 20 stycznia 1826 r. umarł.“

Jabłonna, z pięknem letniém mieszkaniem przez Michała Poniatowskiego biskupa Płockiego a następnie Prymasa, urządzoném.

Inne miasta znaczniejsze w powiecie warszawskim są:

Piaseczno nad Jeziorną, 1,300 mieszkańców, 112 domów, założone 1429 r. przez Jana starszego ks. Mazowieckiego. W okolicy znajduje się wieś *Raszyn*, pamiętna bitwą dnia 19 Kwietnia 1809 roku.

Błonie, 1,126 mieszkańców, 88 domów, kościół przez Konrada księcia Mazowieckiego fundowany, który oddał kanonikom regularnym, lecz ci dziś tu nie istnieją.—Miasto to wydało dwóch uczonych: Mikołaja z Błonia, pisarza i teologa w połowie XV wieku, i Macieja z Błonia, który był nadwornym lekarzem króla Aleksandra. Sąd Pokoju okręgu Błońskiego.

Nadarzyn, 3,572 miesz., 75 domów.

Tarczyn nad Podgoszczą, 1,003 miesz., 59 domów. Przywilejem Kazimierza ks. Mazowieckiego 1353 r. miastem nazwane.

Mszczonów nad Okrzną, 3,650 miesz., 215 domów.

Grodzisk nad Mrowną, 1,055 miesz., 53 domów; stacja kolei żelaznéj Warszawsko-Wiedeńskiéj.

Czersk nad Wisłą, 323 miesz., 46 domów—leży w dawnéj ziemi Czerskiéj, należącéj niegdyś do ks. Mazowieckiego. —Założenie tego miasta kronikarze przypisują Bolesławowi Chrobremu, drudzy od-

noszą do czasów przedchrześcjańskich. Tu urodził się ks. Konrad w 1228 r. i więził Henryka Brodatego, męża Śéj Jadwigi.—Posiadał piękny obronny zamek, po którym pozostały tylko ruiny i kilka kościołów.— Zaczął upadać od czasu przeniesienia stolicy Mazowsza do Warszawy.—Istniały tu winnice za czasów Zygmunta III.

Warka nad Pilicą, 2,787 miesz., 157 domów, pamiętne zwycięztwem Czarnieckiego nad Szwedami; kościół i klasztor księży Franciszkanów.

Grójec, 2,805 mieszkańców, 137 domów, miejsce urodzenia ks. Piotra Skargi. Sąd Pokoju Okręgu Czerskiego.

Góra nad Wisłą, 2,895 miesz., 195 domów, o ćwierć mili od Czerska, założone 1252 r. przez Bogumiła biskupa poznańskiego; następny jego posiadacz biskup Wierzbowski, nadał mu nazwę *Góry Kalwarji* i oznaczył stacje i pamiątki męki Pana Jezusa. Ma kościoły: OO. Bernardynów i księży Marjanów.

Mogielnica nad Mogielanką, 2,306 miesz., 144 domów.

Przybyszew nad Pilicą, 1,064 miesz., 130 domów.

Goszczyn, o milę od rzeki Pilicy, 2,125 miesz., 100 domów.

Nowydwór, 1,063 m., 211 d., przy zlewie Narwi do Wisły.

2. Powiat Stanisławowski.

(Okręgi: Siennicki i Stanisławowski)

Miasto powiatowe *Mińsk* nad rzeką Srebrną; 1,456 mieszkańców, 135 domów. Sąd Pokoju Okręgu Siennickiego.

Stanisławów, 1,100 miesz., 100 domów, założone przez Stanisława i Janusza ostatnich książąt Mazowieckich.

Radzymin, 2,575 mieszkańców, 138 domów. Sąd Pokoju Okręgu Stanisławowskiego, Szkoła powiatowa Pedagogiczna.

Okuniew nad rzeką Długą, 612 miesz., 60 domów.

Kamieńczyk nad Bugiem, 960 miesz., 104 domów.

Siennica nad Sienniczką, 506 miesz., 40 domów — założone przez Jana Siennickiego, ma klasztor OO. Bernardynów.

Karczew nad Wisłą, 1,620 miesz., 101 domów—założone w r. 1548 przez Zygmunta I.

Latowicz nad Świdrem, 1,149 miesz., 179 domów,

Kołbiel nad Świdrem, 624 miesz., 37 domów.

Kałuszyn nad Witówką, 4,703 miesz., 228 domów.

Jadów nad Ossownicą, 903 mieszkańców, 67 domów.

Cegłów, 343 miesz., 52 domów; Kościół parafjalny murowany.

3. Powiat Rawski.

(Okręgi: Rawski i Brzeziński).

Miasto powiatowe *Rawa*, nad Rawką 5,010 miesz., 259 domów. Miasto starożytne, znane już w XII wieku, jako własność książąt Mazowieckich; ma kilka kościołów, jako to: księży Augustjanów, Farny, Śgo Ducha i Śgo Aleksandra; było niegdyś opasane murem i miało zamek obronny; Sąd Pokoju Okręgu Rawskiego; szkoła powiatowa ogólna.

Skierniewice nad Łupną, 3,358 miesz., 199 domów—stacja kolei żelaznéj Warszawsko-Wiedeńskiéj; ma zwierzyniec i pałac. Dawna rezydencja arcybiskupów gnieźnieńskich.

Nowe-Miasto nad Pilicą, 2,861 miesz., 173 domów; Kościół i klasztor OO. Kapucynów; Magazyn solny.

Biała nad Białką, 1528 miesz., 81 domów; w r. 1521 na miasto zamienione.

Brzeziny nad Moszczenicą, 5,665 miesz. 464 domów; Sąd Pokoju Okręgu Brzezińskiego. Około r. 1585 było bardzo obszerne i ludne, upadło i zubożało podczas wojen szwedzkich.

Stryków nad Moszczenicą, 2,819 miesz., 172 domów—pamiętne urodzeniem 1548 r. Macieja Stryjkowskiego, pisarza Historji Litewskiéj.

Tomaszów nad Wolborką, 5,416 miesz., 322 domów.

Ujazd, 1238 mieszkańców, 100 domów.

Inowłodz nad Pilicą, 1,009 mieszkańców, 96 domów.

Będków nad Wolborką, 669 miesz., 64 domów. W XV wieku było dziedzictwem rodziny Spinków herbu Prus przez nich w r. 1462 założone i do rzędu miast podniesione; piękny kościół w stylu gotyckim ich fundacji, dotąd jeszcze stoi.

Głowno nad Mrogą, 1,719 miesz. 95 domów, założone przez Ziemowita ks. Mazowieckiego 1427 r.

Jeżów nad Jeżówką, 1,344 mieszkańców, 105 domów.

4. Powiat Łęczycki.

(Okręgi: Łęczycki i Zgierski).

Miasto powiatowe *Łęczyca* nad Bzurą, 6,217 miesz., 258 domów—ruiny warownego niegdyś zamku, który zburzyli Szwedzi. Kościoły: Dominikanów, Bernardynów i Farny; Sąd Policji Poprawczéj i Sąd Pokoju Okręgu Łęczyckiego: Szkoła powiatowa pedagogiczna.

O ćwierć mili od miasta, leży wieś *Tum*, z najdawniejszym kościołem zwanym Archikolegjatą, zbudowanym z kamienia ciosowego w XII wieku.

Kłodawa nad Rgilówką, 2,608 miesz., 199 domów; kościół i klasztor księży Karmelitów trzewiczkowych.

Grabów, 951 mieszkańców, 61 domów.

Grzegorzew nad Rgilówką, 1,139 miesz., 105 domów.

Aleksandrów, 3,476 miesz., 340 domów, ma fabrykę sukna, chustek i tkanin bawełnianych.

Konstantynów, 3,624 miesz., 263 domów, miasto fabryczne.

Łódź nad Łódką, 32,364 miesz., 1,395 domów — ulubiony niegdyś pobyt biskupów Włocławskich. Co do fabryk, rękodzielni i ludności, pierwsze miasto po Warszawie; Rada miejska, Szkoła powiatowa specjalna.

Ozorków nad Bzurą, 6,149 m., 520 domów, miasto fabryczne.

Zgierz nad Bzurą, 12,966 miesz., 556 domów. Co do fabryk i rękodzielni drugie miasto po Warszawie. Sąd Pokoju Okręgu Zgierskiego; Rada miejska.

Piątek nad Moszczenicą, 1,990 mieszkańców, 114 domów.

Kazimierz nad Nerem, 425 mieszkańców, 48 domów.

Parzęczew, 1,387 mieszkańców, 100 domów.

Dąbie nad Nerem, 3,013 miesz., 207 domów; król Władysław Jagiełło w r. 1423 nadał mu prawo niemieckie, posiada kościół murowany wystawiony przez Celestyna Dunina Podczaszego Brzezińskiego w XVII w.—Kościół ewangelicki murowany w kształcie pałacu; trzy szkoły elementarne; fabryk sukiennych ręcznych 43.

Poddębice nad Nerem, 1,898 mieszkańców, 168 domów.

5. Powiat Łowicki.

(Okręg: Łowicki).

Miasto powiatowe *Łowicz* nad Bzurą, 5,825 miesz., 522 domów, połączone koleją żelazną z Warszawą. Ma Kolegjatę z grobami 9iu prymasów; kościoły: księży Misjonarzy, Pijarów, Śgo Ducha, Śgo Jana i panien Bernardynek; słynie jarmarkami. Sąd pokoju Okręgu Łowickiego, Rada miejska, Szkoła powiatowa ogólna.

Niedaleko Łowicza, leży wieś *Nieborów*, z pięknym bardzo pałacem i ogrodem, oraz *Arkadja*, pałac letni i piękny ogród włoski.

Sochaczew nad Bzurą, 3,725 miesz., 236 domów—pałac i piękny ogród, kościół i klasztor ks. Dominikanów.

Bolimów nad Rawką, 1,097 mieszkańców, 111 domów.

Wiskitki nad Radziejówką, 1,807 mieszkańców, 152 domów.

Bielawy nad Mrogą, 620 mieszkańców, 53 domów; ozdobą tego miasta jest kościół Farny, murowany.

Sobota nad Bzurą, 558 mieszkańców, 63 domów.

Iłów nad Jeżówką, 390 mieszkańców, 24 domów.

6. Powiat Gostyński.

(Okręgi: Orłowski i Gostyński).

Miasto powiatowe *Kutno* nad Ochnią, 5,724 m. 263 domów, założone jeszcze 997 r. przez Piotra z Kutna. Ma fabryki płótna, sukna i tkanin bawełnianych; leży przy kolei żelaznéj Warszawsko-Bydgoskiéj. Sąd pokoju Okręgu Orłowskiego.

Gostynin nad Skrwą, 3,860 mieszkańców, 177 domów, niegdyś powiatowe; w XIII wieku należało do dzielnicy książąt Mazowieckich.

Gombin, 3,679 mieszkańców, 278 domów; Sąd pokoju Okręgu Gostyńskiego.

Osmolin, 401 mieszkańców, 62 domów.

Kiernozia, 400 mieszkańców, 37 domów.

Żychlin, 1,845 mieszkańców, 125 domów.

Dąbrowice, 1,696 mieszkańców, 221 domów.

Krośniewice, 1,183 mieszkańców, 65 domów; fabryka tytóniu.

7. Powiat Włocławski.

(Okręgi: Włocławski, Kowalski i Radziejowski.)

Miasto powiatowe *Włocławek* nad Wisłą, 8,659 mieszkańców, 492 domów. Ma kościoły: księży Reformatów, Śgo Wojciecha i Śgo Stanisława. Stolica Dyecezji Kujawskiéj, stacja żeglugi parowéj i kolei żelaznéj Warszawsko-Bydgoskiéj; prowadzi handel obszerny zbożem. Rada miejska; Szkoła powiatowa specjalna; Magazyn solny.

Brześć kujawski nad Zgłowiączką, 1,806 mieszkańców 117 domów; Sąd policji poprawczéj i Sąd pokoju Okręgu Włocławskiego.

Sompolno, 1,511 mieszkańców, 152 domów—pamiętne pokojem z Krzyżakami 1435 r.

Ciechocinek nad Wisłą, 4,000 m.,—warzelnie soli i kąpiele uzdrawiające; warzelnie dostarczają rocznie do miljona cetnarów soli.

Nieszawa nad Wisłą, 1,950 mieszkańców, 185 domów — miasto pograniczne handlowe, ostatnia stacja żeglugi parowéj w Królestwie. Kościół i klasztor księży Franciszkanów.

Brdów, 794 miesz., 86 d., kościoł starożytny Śgo Wojciecha.

Kowal, 2,914 mieszkańów, 231 domów. Kazimierz Wielki król polski tu się urodził; Sąd pokoju Okręgu Kowalskiego, Stacja kolei Żelaznéj.

Izbica, 2,027 mieszkańców, 144 domów.

Babiak, 542 mieszkańców 57 domów; kościół ewangelicki.

Lubień, 920 mieszkańców, 61 domów.

Chodecz, 916 mieszkańców, 72 domów. Założone 1442 r.

Przedecz, 2,098 mieszkańców, 167 domów.

Radziejów, 1345 mieszkańców, 154 domów, założone w połowie XIII wieku. Sąd pokoju Okręgu Radziejowskiego; Przykomórek celny.

Służewo, 1,465 mieszkańców, 116 domów, Komora 3iéj klassy.

Lubraniec nad Zgłowiączką, 1,639 mieszkańców, 143 domów Założone 1509 r.

Piotrków, 705 mieszkańców, 61 domów, Przykomórek Celny.

Osięciny, 569 mieszkańców, 47 domów.

Raciążek nad Wisłą, 822 mieszkańców, 68 domów.

Z miast wyżéj wymienionych, *Kowal*, *Izbica*, *Brześć*, *Lubraniec* i *Radziejów*, leżą w ziemi Kujawskiéj, słynnéj z urodzajności.

8. Powiat Kaliski.

(Okręgi: Kaliski i Wartski)

Miasto powiatowe *Kalisz* nad Prosną, 12,659 m., 506 domów. Położone w pięknéj okolicy na trzech wyspach, które tworzy Prosna. Roku w którém to miasto założone oznaczyć nie można, nie podpada jednak wątpliwości, że należy do liczby najstarożytniejszych miast polskich, nadto że teraźniejszy Kalisz nie jest na tém miejscu, na którém był pierwiastkowo zbudowany. Z historji okazuje się, że w XI wieku Zbigniew ścigany przez brata przyrodniego Bolesława Krzywoustego, schroniwszy się do Kalisza, zbudował zamek obronny, który wraz z miastem w roku 1108 przez Bolesława zdobyty został. Roku 1264 Bolesław książe kaliski, pozwolił miastu pobierać po miarce soli od każdego przewożącego się. W r. 1284 zniszczył je pożar, a 1299 r. Władysław Łokietek nadał mu prawo miecza; 1306 r. Litwini korzystając z zamieszek w Polsce, wtargnąwszy w granice pod dowództwem Witenesa, Kalisz spustoszyli; r. 1308 Henryk książe Głogowski przyłączył do Kalisza wsie: Dobrzec, Tyniec i t. d. Przywilej ten Kazimierz Wielki późniéj potwierdził, z warunkiem, aby Kaliszanie utrzymywali spław na Prośnie; r. 1331 Krzyżacy pustoszący natenczas Polskę, zamek kaliski wzięli i spalili, miasta jednak dla wylewu rzeki zdobyć nie mogli; również 1333 r. Ziemowit oblegał Kalisz, lecz go nie zdobył; 1342 Kazimierz Wielki, zawarł pokój z Krzyżakami w Kaliszu, a w 5 lat późniéj Ziemowit książe Mazowiecki, w témże mieście złożył hołd Kazimierzowi i przysięgę wierności wykonał. R. 1350 zostało przez Kazimierza murem opasane. W tymże czasie Jarosław arcybiskup gnieźnieński, złożył synod w Kaliszu, na którym sektę biczowników potępiono. W roku 1425, gościł tu w powrocie z Palestyny Eryk VII Król Duński, — i z Jagiełłą Święta Wielkanocne przepędził. 1538 roku miasto już wówczas porządnie zbudowane, zgorzało. R. 1706 Polacy odnieśli zwycięztwo nad Szwedami pod Kaliszem, i wzięli w niewolę wodza ich Mejerfelda. W dzisiejszym czasie miasto to należy do zamożniejszych i porządniéj zabudowanych. Posiada kościoły: OO. Franciszkanów, Bernardynów, Reformatów, Kollegjatę, i kościoł Ś. Mikołaja. Kilka fabryk dość znacznych. Trybunał cywilny, Sąd policji po-

prawczéj i Sąd pokoju okręgu Kaliskiego, Dyrekcja szczegółowa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, Rada miejska, Gimnazjum.

Stawiszyn, 1,527 mieszkańców, 167 domów, miasto fabryczne.

Chocz nad Prosną, 1,254 mieszkańców, 107 domów. Kościół i klasztor księży Reformatów, pałac infułatów Lipskich.

Koźminek, nad Swędrnią 1,414 mieszkańców, 127 domów.

Iwanowice, 780 mieszkańców, 89 domów.

Opatówek nad Cienią, 1,650 mieszkańców, 174 domów, miasto fabryczne.

Staw nad Strzechą, 605 mieszkańców, 74 domów.

Warta, nad Wartą, 3,423 mieszkańców 224 domy. Kościół i klasztor ks. Bernardynów i PP. Bernardynek, Sąd pokoju okręgu Wartskiego.

Uniejów, nad Wartą, 2,417 mieszkańców, 137 domów. Znajdowało się tu niegdyś opactwo Benedyktynów. Istnieje jeszcze gmach starożytny, który się nieraz opierał Krzyżakom.

Blaszki nad Cienią, 2,960 mieszkańców, 184 domów. Posiada kilka fabryk sukna grubego, flaneli i wyrobów bawełnianych.

Dobra, nad rzeką Teleszynem, 2,432 mieszk., 202 domów.

Turek, 5,708 mieszk., 234 domów, oba te miasta są fabryczne.

9. Powiat Koniński.

(Okręgi: Koniński i Pyzdrski).

Miasto powiatowe *Konin* nad Wartą, 5,300 mieszkańców, 303 domów. Kościół i klasztor Reformatów. Rękodzielnie sukna, flanelki, płótna i tkanin bawełnianych. Sąd Pokoju Okręgu Konińskiego, Rada miejska.

Koło, nad Wartą, 4,680 mieszkańców, 301 domów. Kościół Farny i klasztor OO. Bernardynów.

Zagórów nad Wartą, 1,810 miesz., 228 dom., miasto fabryczne.

Rychwał, 704 mieszkańców, 57 domów.

Golina, niedaleko Warty, 1,350 mieszkańców, 120 domów, założone 1330 r.

Władysławów, 814 mieszkańców, 84 domów.

Brudzew, 840 mieszk., 55 domów. Dwa kościoły murowane.

Tuliszków, 1,205 mieszkańców, 142 domów.

Lądek, 716 mieszkańców, 88 domów.

Pyzdry, nad Wartą, 3,230 mieszkańców, 280 domów — niegdyś opasane murem. Kościół i klasztor ks. Franciszkanów. Sąd Pokoju Okręgu Pyzdrskiego.

Słupca nad Meszną, 1,820 miesz., 199 dom., Komora 2*éj* klassy.

Kleczew, 1,830 mieszkańców, 158 domów.

Kazimierz, 1,202 mieszkańców, 122 domów — zwane dawniéj biskupiém, dla odróżnienia od innych miast tegoż nazwiska, pamiętne śmiercią Patkula Inflandczyka, którego tu Karol XII król szwedzki zamordować kazał—i śmiercią męczeńską 5*ciu* Polaków, za Bolesława Chrobrego.

Sleszyn, 1,111 mieszkańców, 98 domów.

Wilczyn, 500 mieszkańców, 50 domów. Komora 3*éj* klassy.

Skulsk, niedaleko Gopła, 611 mieszkańców, 58 domów.

10. Powiat Sieradzki.

(Okręgi: Sieradzki i Szadkowski).

Miasto powiatowe *Sieradz* nad Wartą, 5,553 mieszkańców, 361 domów. Stanowiło dawniéj dzielnicę książąt Mazowieckich a późniéj Sieradzkich; posiadało nieoszacowane skarby dla Historji Polskiéj, lecz te po części w czasie pożaru spłonęły. Pamiętne sejmem 1383 roku, na którym Jadwigę córkę Ludwika króla polskiego i węgierskiego, obrano królową. Kościół i klasztor ks. Dominikanów. Sąd Pokoju Okręgu Sieradzkiego — Rada miejska — Szkoła Powiatowa ogólna.

Widawa nad Nieciecą, 1,622 mieszkańców, 148 domów.

Szczerców nad Widawką, 1,463 mieszkańców, 211 domów.

Złoczów, 1,434 m. 119 d. Kościół i klasztór ks. Bernardynów.

Burzenin nad Wartą, 675 mieszkańców, 44 domów.

Szadek, 1,704 mieszkańców, 197 domów. Sąd Pokoju Okręgu Szadkowskiego.

Łask nad Grabówką, 3,284 mieszkańców, 234 domów, rękodzielnie sukna, garbarnia i olearnia.

Lutomiersk nad Nerem, 2,411 mieszkańców, 214 dom. Kościół i klasztór ks. Reformatów.

Pabjanice na Dobrzynką, 4,718 mieszkańców, 539 domów.

Zduńska Wola, 5,796 miesz., 589 dom., ma kilka znacznych fabryk.

II. Powiat Wieluński.

(Okręgi: Wieluński i Częstochowski).

Miasto powiatowe *Wieluń*, 5,500 mieszk., 284 domów, W żyznéj okolicy; ma kościoły: ks. Augustjanów, Pijarów, Reformatów i PP. Bernardynek; było jedném z najhandlowniejszych miast w kraju — Sąd Pokoju Okręgu Wieluńskiego — Rada miejska — Szkoła Powiatowa ogólna.

Działoszyn nad Wartą 3,403 mieszkańców, 385 domów; w pięknéj okolicy. Znaczny niegdyś prowadziło handel. Pamiętne jako ulubiony pobyt króla Stanisława Augusta.

Praszka nad Prosną, 2,062 mieszk., 216 domów; Komora Celna.

Wieruszów nad Prosną, 2,402 mieszk., 263 d., Komora 2-ej klassy.

Bolesławiec nad Prosną, 1239 m., 111 d., Komora 3-éj klassy.

Częstochowa nad Wartą, 9,514 mieszk. 745 domów., leży przy kolei żelaznéj. Dzieli się na Częstochowę starą i nową; w téj ostatniéj na Jasnéj Górze jest klasztor ks. Paulinów, przez Bolesława księcia Opolskiego w r. 1389 założony, i bardzo piękny na wysokiéj górze kościół z kaplicą i cudownym obrazem Matki Bozkiéj, malowanym przez Śgo Łukasza; obraz ten cudami słynący, Władysław ks. Opolski po zdobyciu w r. 1377 na książęciu wołyńskim zamku bełzkiego, w nim go znalazł i takowy chciał do Szlązka przeprowadzić, ale nakłoniony niebieskiém widzeniem złożył go w drewnianym kościele na Jasnéj Górze, pod wsią Częstochową stojącym i zakon Śgo Pawła pustelnika, z klasztoru Nosztre w Węgrzech, dla strzeżenia świętości sprowadził. Odgłos cudów tego obrazu ściągając zewsząd tłumy nabożnych zwiększał znakomicie dostatki klasztorne — czém zachęceni rabusie, napadli nań w r. 1430, złupili i obraz uwieźli;— zostawili go jednak u podnóża góry powalany błotem, cięty szablą i połamany— zmawiając rabunek na husytów, których mieli kilku z sobą. Król Władysław świętokradców gardłem ukarał— obraz w Krakowie kazał naprawić, blachą pozłacaną i złotemi w drogie kamienie promieniami

przyozdobić.— Cały klasztor jest murem warownym opatrzony; w roku 1655 dzielny stawiał opór natarczywemu napadowi Szwedów, pod wodzą przeora Paulinów ks. Augustyna Kordeckiego, którego pomnik wymodelowany przez rzeźbiarza naszego Statlera, stoi na wałach klasztornych. Miasto to posiada jeszcze starożytny kościół parafjalny, kościół i klasztor PP. Marjawitek i kościół Śéj Barbary—przy którym jest seminarjum klasztoru. Miasto pięknie się zabudowywa i ożywia handlem. Posiada młyn amerykański wodny—fabrykę łyżek blaszanych, mydła, świec łojowych i woskowych, cykorji, 29 warsztatów tkackich, zakład prywatny wypalania wapna z kamieni, na Złotéj Górze w staréj Częstochowie. Z Władz: Sąd Policji Prostéj, Sąd Pokoju Okręgu Częstochowskiego, Rada miejska, Urząd Pocztowy, Pograniczny, Urząd Skarbowy, Zarząd stacji kolei żelaznéj, Urząd magazynu solnego. Gimnazjum, Pensja wyższa żeńska, 4 Szkoły elementarne, nadto, Szpital w 1835 przez mieszkańców wystawiony.

Krzepice nad Liczwartą, 2,198 miesz., 287 domów, z pięknym kościołem, niegdyś mieszkanie kanoników regularnych.

Mstów nad Wartą, 1,553 mieszkańców, 186 domów.

Kłobucko nad Oksą, 2,262 mieszkańców, 311 domów.

Lututów, 399 mieszkańców, 40 domów.

Przyrów nad Wiercicą, 2,164 mieszkańców, 340 domów.

12. Powiat Piotrkowski.

(Okręgi: Piotrkowski i Radomski).

Miasto powiatowe *Piotrków* nad Strawą, 11,420 mieszkańców, 620 domów, leży przy kolei żelaznéj— nazywane Piotrkowem Trybunalskim, ze względu sławnego tutaj dawniéj przebywającego trybunału głównego koronnego. Tu w r. 1446 Polacy Bolesława Mazowieckiego na tron wezwali. Ma kościoły: Farę, OO. Bernardynów, Dominikanów, Pijarów, PP. Dominikanek. Miasto dosyć handlowe. Sąd Policji Poprawczéj i Sąd Pokoju Okręgu Piotrkowskiego—Rada miejska— Gimnazjum—Szkoła Powiatowa specjalna.

Sulejów nad Pilicą, 1,564 mieszkańców, 156 domów—z ruinami opactwa Cystersów.

Pajęczno 1,882 mieszkańców, 196 domów, dawne miasto z starożytnym kościołem, w którym spoczywają zwłoki Marcina i Joachima Bielskich, dziejopisarzy polskich; — niedaleko jest wieś Biała, dziedzictwo tychże Bielskich.

Wolbórz nad Wolborką, 1,661 mieszkańców, 169 domów, niegdyś rezydencja biskupów kujawskich.

Bełchatów 1,653 mieszkańców, 103 domów. Kościół i klasztór księży Franciszkanów —dziesięć zakładów sukienniczych o 30 warsztatach tkackich, i 14 zakładów o 95 warsztatach tkackich, wyrabiają perkal biały, batyścik kolorowy — chustki bawełnicze i półbawełnicze.

Rzgów nad Nerem, 1,301 mieszkańców, 176 domów.

Tuszyn, 1,933 mieszkańców 199 domów.

Radomsk, 3,893 mieszkańców, 260 domów; handlowe miasto przy kolei żelaznéj. Kościół i klasztor księży Franciszkanów— Sąd Pokoju Okręgu Radomskiego.

Koniecpol nad Pilicą, 2,136 mieszkańców, 221 domów. Posiada kościół, w którym znajduje się nagrobek hetmana Koniecpolskiego, zmarłego 1455 roku.

Kamieńsk nad Widawką, 1,230 mieszkańców, 94 domów.

Plawno nad Wartą, 1,347 mieszkańców, 105 domów.

Brzeźnica, blizko Warty, 1,248 mieszk., 228 domów, założone 1265 r. przez Leszka Czarnego księcia Sieradzkiego. Tu urodził się w roku 1415 Jan Długosz kronikarz. Starożytny kościół parafjalny z XIV wieku.

Grocholice, 1,491 mieszkańców, 175 domów.

Rozprza, nad rzeką Luciążą, 482 mieszkańców, 43 domów.

GUBERNJA RADOMSKA.

Powierzchni mil □ 439, mieszkańców 960,533.

Graniczy na północ i zachód z gubernją Warszawską, na wschód z gubernją Lubelską, na południe z Galicją. Grunt ma bardzo żyzny. Znana jest wszystkim sławna pszenica Sandomierka. Ziemia co do gatunku bywa torfowa, piasczysto-gliniasta, glinka z czarnoziemem zmieszana, czyli glinki proszowskie. Lasy znaczniejsze są w okolicach Kielc i Lelowa, obfitujące w buki i modrzewie. W Olkuskiém piękne lasy jodłowe.

Góry w powiecie Miechowskim są opoczyste; na lewym brzegu Nidy znajduje się kamień wapienny czyli alabaster do rzeźbiarstwa używany; w Kieleckiém są góry kruszcowe, bogate w miedź, ołów, i różno-farbne marmury. Gubernja ta ma obszerne pokłady węgla kamiennego: w Dąbrowie, Olkuszu, Niemcach, Strzyżowicach, Bendzinie, Sławkowie. Marmury piękne są szczególniéj w okolicach Kielc i Chęcin. Grunt silnie przejęty solą, która na powierzchni wykwita, mianowicie pomiędzy Buskiem, Wiślicą i Nowém Miastem. Solec miał dawniéj przywiléj warzenia soli. Siarka jest w Czarkowie, wody siarczane w Chwalibogowicach, Piestrzeńcu i Busku. Ruda żelazna wydobywa się w Miedzianéj górze, Dąbrowie, około Bendzina; galman jest w Olkuszu, Strzemięszycach, Bolesławiu, Niesułowicach, a ołów około Czarnowa, Dąbrowy, Kielc Szczukowic i t. d.

Gubernja dzieli się na 8 powiatów i 19 okręgów:

1. Powiat Radomski.

(Okręgi: Radomski i Kozienicki).

Miasto gubernjalne i powiatowe *Radom* nad rzeką Mleczną, 10,195 mieszkańców, 311 domów, założone przez Kazimierza W.; ma kilka kościołów, jako to: Farny, Śgo Jana, OO. Bernardynów i Śgo Piotra za miastem;—klasztor po Popijarski, mieszczący gimnazjum — Trybunał Cywilny — Sąd Policji Poprawczéj i Sąd Pokoju Okręgu Radomskiego—Dyrekcja Szczegółowa Towarz. Kredyt. Ziemskiego—Rada miejska— Gimnazjum—Szkoła Powiatowa specjalna.

Wierzbica, 1,352 mieszk, 207 domów. Ma kościół murowany.

Skaryszew nad Kobylanką, 1152 mieszkańców, 148 domów, znany z jarmarków na konie.

Wyśmierzyce nad Pilicą 1,212 mieszkańców, 133 domów.

Przytyk nad rzeką Radomką, 1,314 mieszkańców, 94 domów.

Jedlińsk nad Radomką, 980 mieszkańców, 79 domów— ma kościół murowany pięknéj struktury.

Białobrzegi nad Pilicą, 1,171 mieszkańców, 62 domów, słynne jarmarki na konie i bydło.

Wolanów, 400 mieszkańców, 21 domów.

Kozienice nad Wisłą, 3,028 mieszkańców, 247 domów, dosyć porządnie zabudowane, ozdobione pałacem, sławne lasami, do których królowie polscy na łowy wyjeżdżali. Tu się urodził w r. 1467 król Zygmunt I. W blizkości jest pole zwycięztwa hetmana Czarnieckiego nad Szwedami w roku 1656.— Sąd Pokoju Okręgu Kozienickiego.

Zwoleń, 3,035 mieszk., 339 d.,—z grobem Jana Kochanowskiego w r. 1584 zmarłego; w okolicy dziedziczna wieś jego Czarnolesie.

Magnuszew nad Wisłą, 1085 m., 87 d., znaczna fabryka cukru.

Janowiec nad Wisłą, 945 mieszkańców, 107 domów, ma kościół starożytny i ruiny zamku.

Ryczywół nad Wisłą, 1,051 mieszkańców, 86 domów.

Jastrząb 517 mieszkańców, 94 domów.

Sieciechów, 652 mieszkańców, 102 domów, posiada klasztor księży Benedyktynów jeszcze przez Bolesława I. wystawiony.

Kazanów nad Iłżanką, 1016 mieszkańców, 93 domów.

Głowaczów nad Radomką, 961 miesz., 98 d.—założone r. 1445, przez Sędziwoja Głowacza z Leżenic. Kościół parafjalny murowany.

Gniewoszów z Granicą, 1,539 mieszk., 159 domów, o pół mili od lewego brzegu Wisły oddalone. Komora 1-éj klassy.

2. Powiat Opoczyński.

(Okręgi: Opoczyński, Koniecki i Szydłowiecki).

Miasto powiatowe *Opoczno* nad Drzewiczką, 3,548 mieszkańców, 420 domów, było niegdyś opasane murem i posiadało zamek warowny; ztąd pochodziła sławna Esterka ulubienica Kazimierza W.; dziś jest jeszcze dom, w którym ona mieszkała — Sąd Pokoju Okręgu Opoczyńskiego.

Końskie, 4,101 mieszk., 366 domów, przez Jana Małachowskiego kanclerza W. Koronnego, w r. 1737 założone, posiada starożytny kościół gotycki z ciosowego kamienia — Sąd Pokoju Okr. Konieckiego.

Radoszyce nad rzeką Roziec, 1,958 mieszkańców, 264 domów.

Przedbórz nad Pilicą, 4357 mieszkańców, 297 domów, dosyć handlowe miasto, fabryka sukna.

Gowarczów nad Drzewicą, 1,327 mieszkańców, 134 domów, fabryki: gwoździ, wozów i garbarnie.

Białaczów, 905 mieszkańców, 77 domów — ozdobione pałacem hr. Małachowskich, do których należy.

Żarnów, 921 mieszkańców, 113 domów.

Przysucha, 2,882 mieszkańców, 188 domów, ma kościół wspaniały; fabryki drutu i sprężyn.

Gielniów nad Brzuśnią, 683 mieszkańców, 78 domów; spustoszałe, sławne urodzeniem Śgo Władysława; garbarnia, fabryki płótna i sukna.

Drzewica nad Drzewiczką, 538 mieszkańców, 72 domów, 1429 roku przez Wł. Jagiełłę do rzędu miast zaliczone; ruiny obszernego zamku z XVI wieku, przerobionego potem na klasztor PP. Bernardynek. Fabryki żelazne, zwane *Kuźnie Drzewickie*.

Odrzywół nad Drzewiczką, 670 mieszkańców, 99 domów, fabryki: sukna, płótna, kapeluszy, kotłów, blachy i garbarnia.

Klwów nad rzeką Sławną, 1,099 mieszk., 85 dom., fabryka wozów.

Skrzynno, 426 mieszkańców, 80 domów.

Szydłowiec, 4,022 mieszkańców, 320 domów, porządnie zabudowane, ozdobione zamkiem; w okolicy znajduje się ruda żelazna, fabryka sukna,— Sąd Pokoju Okręgu Szydłowieckiego.

Bodzentyn nad Psarką, 1,263 mieszkańców, 238 domów, fabryki: waty, gwoździ i garbarnia.

3. Powiat Opatowski.

(Okręgi: Opatowski i Solecki).

Miasto powiatowe *Opatów* nad Opatówką albo Opawą, wypływającą z gór Ś. Krzyzkich, 3963 mieszkańców, 358 domów, założone zostało przez Opactwo Cystersów, zkąd powstała jego nazwa; ma klasztor OO. Berdnardynów; Sąd pokoju Okręgu Opatowskiego.

Ostrowiec, nad Kamienną, 3777 mieszkańców, 296 domów, ozdobione pięknym i starożytnym kościołem.

Łagów nad Łagowicą, 1547 mieszkańców, 222 domów, fabryki sukna, płótna i garbarnie; liczy bardzo wielu garncarzy.

Ćmielów nad Kamienną, 1273 mieszkańców 129 domów, fabryka naczyń porcelanowych, fajansowych i glinianych.

Kunów, nad Kamienną, 1372 mieszkańców, 160 domów, posiada łomy kamienne.

Denków nad Kamienną, 653 mieszkańców, 108 domów, słynęło oddawna z wyrobów garncarskich, na które nawet miasto to otrzymało przywilej od Augusta III w r. 1750.—W r. 1851 założona tu jeszcze została fabryka naczyń kamiennych, fajansów i kafli porcelanowych.

Słupia nowa, 857 mieszkańców, 111 domów, garbarnia.

Waśniów, 404 mieszkańców, 41 domów.

Solec, nad Krępianką wpadającą do Wisły, 2325 mieszkańców, 319 domów; obszerne fundamenta i piwnice znajdujące się po polach świadczą, że miasto to było niegdyś znaczném. Z dawnych zabytków został tylko zamek spustoszały, w większéj części w gruzach leżący, i kościół starożytny, w którym ołtarz wielki z kamienia wyrobiony.

Posiada kościół i klasztor ks. Reformatów; łomy marmuru i papiernie.— Sąd pokoju okręgu Soleckiego.

Iłża nad Iłżanką, 2340 mieszkańców, 276 domów, zamieszkane przez zdunów; fabryki sukna i płótna; miało niegdyś zamek obronny. Łomy kamienne.

Wąchock, nad Kamienną, 1482 mieszkańców, 123 domów, miasto założone przez Gedeona biskupa Krakowskiego; tu wyrabiają kamienie młyńskie.

Ciepielów nad Iłżanką, 819 mieszkańców, 97 domów, założone r. 1584 przywilejem Zygmunta I.

Lipsko, nad Kamienną, 1615 mieszkańców, 178 domów.

Sienno, 1241 mieszkańców, 110 domów.

Grabowiec, nad Kalinówką, 517 mieszkańców, 80 domów.

Wierzbnik, nad Kamienną, 690 mieszk., 81 domów.

4. Powiat Sandomierski.

(Okręgi: Sandomierski i Staszowski).

Miasto powiatowe *Sandomierz*, nad Wisłą, 4278 m., 381 d.; nie daleko tego miasta *San* do Wisły *zmierza*, ztąd powstała jego nazwa; zbudowane na wyniosłym brzegu oddawna było obronne; w r. 1260 przez Tatarów spalone i bardzo wielu mieszkańców wymordowanych zostało, pomiędzy któremi wśród modlitwy zginęło 49 księży zakonu Śgo Dominika, a pomiędzy niemi błogosławiony Sadok. Obecnie rezydencja Biskupa i kapituły; posiada wspaniały kościół katedralny jeszcze przez Kazimierza Sprawiedliwego założony. Kościoły i klasztory: Dominikanów, Reformatów, ogromny gmach PP. Benedyktynek fundacji Szaniawskich r. 1616, i Siostr Miłosierdzia; ma piękny na wzgórzu zamek, w którym się teraz mieści więzienie.—Sąd policji poprawczéj, Sąd pokoju okręgu Sandomierskiego, Przykomórek celny, Rada miejska, Szkoła powiatowa pedagogiczna.

Zawichost, nad Wisłą, 2781 mieszkańców, 279 domów, w okolicy obfitującéj w kamień wapienny; ostatnia stacja żeglugi parowéj; sławne zwycięztwem za panowania Leszka białego nad Rusinami pod dowództwem Romana księcia Halickiego i Włodzimierskiego będą-

cych, w r. 1205 odniesionego. Posiada kościół i klasztor ks. Franciszkanów.— Komora 1éj klassy.

Tarłów, 1354 mieszkańców, 139 domów, posiada piękny kościół i pałac.

Klimontów, 2005 mieszkańców, 162 domów, posiada wspaniały kościół na wzór Bazyliki, i klasztor ks. Dominikanów.

Ożarów, 1823 mieszkańców, 154 domów.

Lassocin, nad Wisłą, 657 mieszk. 114 domów.

Gliniany, 365 mieszkańców, 50 domów, założone 1585 r. przez Krzysztofa Bidzińskiego.

Staszów, nad Czarną, 5622 mieszk., 367 domów, fabryki sukna, naczyń miedzianych i fajansowych, papiernia. Sąd pokoju okręgu Staszowskiego.

Połaniec, przy ujściu Czarnéj do Wisły, 1992 mieszk. 235 d.

Koprzywnica, nad Koprzywą, 1296 mieszk. 149 domów.

Raków, nad Czarną, 1871 mieszk. 151 domów, założone w roku 1569 przez Jana Sumieńskiego kasztelana Żarnowskiego. Miasto to było siedliskiem Arjanów, którzy tu mieli szkoły i drukarnię; w bliskości tego miasta od okopu pod wsią Pągowiec jest ślad lochu podziemnego, przechodzącego pod rzeką Czarną w kierunku ku miastu.

Iwaniska nad Koprzywą, 1355 mieszk. 158 domów.

Osiek, niedaleko Wisły, 939 mieszk. 134 domów.

Bogorja, 631 mieszk. 70 domów, bardzo starożytne.

5. Powiat Kielecki.

(Okręgi: Kielecki i Jędrzejowski).

Miasto powiatowe *Kielce* nad Silnicą, 4270 mieszkańców, 733 domów, przez biskupa Krakowskiego Gedeona założone, w przyjemnéj leży okolicy, posiada piękny zamek w którym obecnie mieści się Trybunał; kościół i kolegjatę pięknéj struktury, kościół Św. Trójcy przy wjeździe do miasta wraz z seminarjum. Za miastem o pół mili leży góra *Karczówka* w zachwycającém położeniu z kościołem i klasztorem ks. Bernardynów.—Trybunał cywilny, Sąd kryminalny, Sąd policji poprawczéj i Sąd pokoju okręgu Kieleckiego; Dyrekcja szczegółowa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, Rada miejska.

Gimnazjum.— O wiorst 6 od Kielc jest osada górnicza *Białogon* z warsztatami mechanicznemi, fabryką odlewów żelaznych i narzędzi rolniczych,

Chęciny, nad Czarną, 3960 mieszkańców, 436 domów, położone u stóp wysokiej góry na któréj znajdują się ruiny starożytnego zamku. Kościół i klasztor ks. Franciszkanów i PP. Franciszkanek; dosyć handlowe miasto; kopalnie marmuru; Sąd policji poprawczéj.

Daleszyce, nad Betwianką, 1507 mieszkańców, 366 domów, posiadają kościół starożytny przez Iwona Odrowąża biskupa Krakowskiego założony w roku 1220. Jest tu szkoła elementarna w r. 1819 założona, szpital parafjalny, fabryka fajansów, młyn wodny i tartak.

Kurzelów, 1142 mieszkańców, 167 domów, niegdyś miejsce zamieszkania biskupów Krakowskich.

Małogoszcz, 1260 mieszk. 180 domów.

Włoszczowa, 2685 mieszk. 190 domów, w blizkości tego miasta jest wieś *Czarnca*, rodzinne miejsce hetmana Czarnieckiego i grób tego wojownika, w sklepach pod kościołem przez niego zbudowanym.

Wodzisław, 2521 mieszkańców, 323 domów.

Jędrzejów nad Brzeźnicą, 2065 mieszkańców, 345 domów, założone przez Opata zakonu Cystersów pod nazwą wsi Andrzejowa. Za miastem jest bardzo piękny kościół i klasztor po-Cysterski, ze znakomitémi organami; obecnie klasztor należy do ks. Reformatów. Tu przemieszkiwał i umarł w r. 1223 Wincenty Kadłubek biskup Krakowski, sławny historyk polski. Pamiętne zjazdem w r. 1575, na stwierdzenie obioru Stefana Batorego, i zebraniem sie rokoszanów Zebrzydowskich w r. 1607; Sąd pokoju Okręgu Jędrzejowskiego.

Secemin nad Zwleczą, 987 mieszkańców, 115 domów.

6. Powiat Stopnicki.

(Okręgi: Stopnicki i Szydłowski).

Miasto powiatowe *Stopnica*, 2356 mieszkańców 168 domów; należało niegdyś do Świdrygajły, brata Władysława Jagiełły i miało zamek warowny; — kościół i klasztor ks. Reformatów; Sąd pokoju Okręgu Stopnickiego; Rada miejska.

Nowe miasto Korczyn, przy ujściu Nidy, do Wisły 3483 m. 243 domów, miasto starożytne z kościołem ks. Franciszkanów przez Bolesława Wstydliwego założonym.

Wiślica nad Nidą, 1993 mieszkańców, 151 domów. O mieście tém wspomina Długosz, iż Wiesław znamienity rycerz założył miasto i od swego nazwał imienia. W dawnych czasach rozległe, czego dowodzą potrójne bruki. Miało zamek starożytny, po którym tylko szczątki widzieć można. Jest tu kościół z dzwonnicą z ciosowego kamienia, u szczytu któréj na około znajdują się herby przez dawnych heraldyków niewspominane; godną uwagi o tém mieście jest wiadomość, że Zygmunt I w r. 1528 dozwolił niejakiemu Wacławowi Morawie sporządzić tu wodociąg kosztem miejskim na co zostawił dochód rurne zwany, — pamiętne statutem wiślickim z 1344 r.

Pacanów, 1722 mieszkańców, 167 domów.

Busko, 969 m., 150 d, w r. 1287 przez Leszka książęcia do stopnia miasta podniesione; miało klasztor księży Norbertanów i PP. Norbertanek przez Wita biskupa Płockiego w r. 1200 założony; kąpiele i wody mineralne siarczane, ładny ogród i gmach dla kąpiących się.

Oleśnica nad Wschodnią, 876 mieszkańców, 38 domów.

Solec, wody mineralne podobnie jak w Busku.

Szydłów, 2007 mieszkańców, 228 domów, w dawnych czasach bardzo obszerne i ludne, ozdobione pięknym zamkiem i wodociągami, których dotąd ślady się znajdują. Pamiętne potyczką z Tatarami za Bolesława Wstydliwego; w okolicy kopalnie kamieni wapiennych.

Pińczów nad Nidą, 4642 mieszkańców, 390 domów, stolica Margrabstwa i Ordynacji domu Wielopolskich, fundowana przez Myszkowskich w r. 1601 i murem opasana, kościoły i klasztory ks. Reformatów i PP. Norbertanek. Tu w r. 1702 przemieszkiwał Karol XII; posiada łomy kamienia ciosowego; Gimnazjum.

Chmielnik, 4008 m., 263 domów, pamiętne klęską zadaną przez Tatarów, w d. 18 Marca 1241 r.; Sąd pokoju Okręgu Szydłowskiego.

Kurozwęki nad Czarną, 796 mieszkańców, 113 domów, klasztor SS. Miłosierdzia.

Pierzchnica, 737 mieszkańców, 105 domów.

Sobków nad Nidą, 1046 mieszkańców, 85 domów.

7. Powiat Miechowski.

(Okręgi: Miechowski, Szkalbmierski i Proszowski).

Miasto powiatowe *Miechów* nad Miechówką, 1579 miesz., 164 d. w pięknéj okolicy, ozdobione kościołem fundowanym w r. 1162 przez Jaksę Gryfa Pana na Miechowie. Posiada klasztor ks. Kanoników regularnych stróżów grobu Chrystusa, którzy mieli jeszcze nazwę Bożogrobców albo Miechowitów, dziś opustoszały. Tu się urodził około r. 1456 Maciej Miechowita lekarz przy dworze Zygmunta starego, dziejopis polski.— Sąd Pokoju Okręgu Miechowskiego.

Słomniki nad Szreniawą, 1852 m., 130 domów, dosyć handlowe.

Książ nad Nidzicą, 924 miesz., 92 domów, posiada dawny zamek marmurami ozdobiony.

W bliskości wieś *Zarzyce*, gdzie się urodził Stanisław Konarski.

Szkalbmierz nad Nidzicą, 931 miesz., 102 domów, miasto to w r. 1235 w wojnie między Henrykiem książęciem Szlązkim i Konradem księciem Mazowieckim o opiekę nad małoletnim Bolesławem Wstydliwym, zupełnie zniszczone było.— Sąd Pokoju Okręgu Szkalbmierskiego.

Działoszyce nad Nidzicą, 3312 miesz., 137 domów, dosyć handlowne, obfituje w góry wapienne.

Opatowiec nad Wisłą, 409 m., 64 domów; Przykomórek celny.

Koszyce, przy ujściu Szreniawy do Wisły, 607 miesz., 93 domów, pamiętne sejmem w 1374 r. W pobliżu wieś *Racławice* pamiętne bitwą dnia 4 kwietnia 1794 r.

Proszowice nad Szreniawą, 1488 miesz., 169 domów, pamiętne sejmikiem r. 1549. Sąd Pokoju Okręgu Proszowskiego.

Brzesko nad Wisłą, 905 miesz., 146 domów. Kościół parafjalny murowany z XIII wieku.

8. Powiat Olkuski.

(Okręgi: Olkuski, Pilicki i Lelowski).

Miasto powiatowe *Olkusz* dawniéj Iłkusz, nad rzeką Babią, 1978 miesz., 161 domów; miasto niegdyś zamożne, posiadało kopalnie srebra, cyny i ołowiu rozległe na 7 wiorst pod powierzchnią ziemi, dziś

zalane wodami rzeki. W XVI i na początku XVII wieku liczyło 30,000 mieszkańców. Tu się urodziło dwóch sławnych z nauk Marcinów z Olkusza zwanych. Sąd Pokoju Okręgu Olkuskiego, Rada miejska.

Sławków nad Przemszą białą, kopalnie ołowiu, 2484 miesz., 386 domów, należało niegdyś do biskupów krakowskich; odległej być musi przeszłości, skoro w Krakowie jednéj ulicy i bramie jego nazwę nadano. W pięknem położeniu i porządnie zbudowane.

Bendzin nad Przemszą czarną, 4,209 miesz., 366 domów, założone przez Kazimierza Wgo w r. 1358, z zamkiem starożytnym w połowie XIII w. przez Bolesława Wstydliwego zbudowanym— w r. 1836 podźwignął je z upadku hr. Edward Raczyński; dziś mieści w sobie szpital i kaplicę dla wyznania ewangelickiego; rękodzielnie tkanin bawełnianych; Pamiętne pokojem r. 1584 między Rudolfem cesarzem i Zygmuntem III, gdzie Arcyksiąże Maksymiljan zrzekł się na zawsze pretensij do tronu polskiego; w pobliżu tego miasta jest kopalnia węgla kamiennego zwana Ksawery.

Dąbrowa, nad Przemszą Czarną, osada górnicza i zarząd okręgu górniczego, ma kopalnie rudy żelaznéj, galmanu, walcownie cynku i obszerne kopalnie węgla kamiennego; składa się z trzech kolonij: Reden, Huty Bankowéj i Ksawery oraz wsi Dąbrowy; kopalnie cynkowe powstały tu w r. 1816, żelazne w r. 1836 a używanie węgla kamiennego datuje się od roku 1854. — Kopalnie węgla Ksawery leżą na najpotężniejszym pokładzie 300 sążni wzdłuż 14 ławic 50 stóp grubości obejmującym.— Obecnie urządza się nowa kopalnia wyśledzona w r. 1846 przez Józefa Cieszkowskiego, b. naczelnika kopalni; leży przy odnodze kolei żelaznéj do Sosnowic; w okolicy znajdują się ruiny starożytnych zamków w *Pieskowéj Skale* i w *Ojcowie*, w zachwycającéj miejscowości doliny Prądnika położone.

Skala nad Prądnikiem, 965 miesz., 128 domów, kopalnie marmuru; założone przez Bolesława V Wstydliwego i przeznaczone na uposażenie klasztoru Siostr Franciszkanek niegdyś w niedaleko leżącym zamku *Skala* dziś *Grodzisko* przebywających,-- Salomea, siostra Bolesława V wdowa po Kolomanie królu Halickim, ksieni rzeczonego klasztoru, dokonała tu świętobliwego żywota 1268 r.—Skutkiem najścia zbójców i zburzenia klasztoru, zgromadzenie Mniszek przenie-

siono do Krakowa, a szczątki starego grodu przezwał lud *Grodziskiem*; nazywa się także *Pustelnią Śéj Salomei* i leży w uroczém położeniu w dolinie Prądnika.

Modrzejów, 1678 mieszk., 42 domów; Przykomórek celny.

Czeladź nad Brynicą, 1678 miesz., 253 domów; Należało niegdyś do ks. Cieszyńskich—z tych Wacław sprzedając w r. 1443 Zbigniewowi Oleśnickiemu, biskupowi krakowskiemu księstwo Siewierskie, sprzedał razem i Czeladź,—posiada przykomórek celny.

Pilica nad Pilicą, 3821 miesz., 211 domów, ma kościół i klasztor ks. Reformatów; należało niegdyś do księcia Zbarawskiego następnie do familji Sobieskich. Dziś w miejscu ruin starożytnych stoi modny pałacyk; w pobliżu fabryki kortów i papieru;— Sąd Pokoju Okręgu Pilickiego.

Szczekociny nad Pilicą, 2292 miesz., 195 domów; Pamiętne bitwą d. 6 Czerwca 1794 roku.

Kromołów nad Wartą, 1737 miesz., 195 domów, fabryka sukna.

Wolbrom nad Pokrzywnicą, 3041 m., 218 d.; dosyć handlowne. Pierwotnie zwało się *Wolwram* od swego założyciela, gdyż w r. 1321, Władysław Łokietek braciom przyrodnim Wolwramowi i Hilaremu Sołtysom wsi Dłużec nadał przywiléj na cztery wolne łany, pozwalając im lasy do tejże wsi należące karczować i ludźmi osadzać; tak powstała osada, następnie na miasto Wolwram przeistoczona.

Żarnowiec nad Pilicą, 1716 miesz., 170 domów, w pobliżu wieś *Kliszów* pamiętna bitwą Polaków i Sasów z Karolem XII.

Ogrodzieniec, 1064 miesz., 131 d., tu bierze źródło Przemsza biała.

Lelów nad Białą, 1150 miesz., 99 domów, posiadało niegdyś zamek obronny przez Bolesława wstydliwego zbudowany.

Żarki, 3353 miesz., 358 domów, posiadają pałac, fabryki sukna, wódek, naczyń glinianych i t. d. —Sąd Pokoju Okręgu Lelowskiego.

Siewierz, 1580 miesz., 266 domów, niegdyś przez Zbigniewa Oleśnickiego Kardynała Biskupa Krakowskiego od książąt Cieszyńskich nabyte i do biskupstwa krakowskiego przyłączone. Odtąd biskupi krakowscy mianowali się księżętami siewierskiemi. Ma dawny zamek wodą oblany.

Olsztyn blisko Warty, 642 mieszkańców, 107 domów, ruiny starożytnego zamku.

Włodowice, 1206 mieszkańców, 175 domów.

Koziegłowy, 1830 miesz., 321 domów.

Mrzygłód nad Wartą, 1239 miesz., 148 domów.

Janów, 972 miesz., 119 domów.

GUBERNJA LUBELSKA.

Obszerności 564 mil □, ludności 981,321.

Graniczy na północ z gubernją Płocką, od któréj oddziela ją rzeka Bug; na wschód z gubernją Grodzieńską i Wołyńską w Cesarstwie Rosyjskiém; na południe z Galicją; na zachód z gubernją Warszáwską. Posiada małą ilość rudy żelaznéj i znaczne kopalnie kredy w okolicy Chełma. Również w okolicy Chełma i Józefowa Ordynackiego jest kamień młyński, a wapienny znajduje się prawie w całéj gubernji. Wody mineralne żelazne w *Bronowicach* pod Lublinem, i mało jeszcze uczęszczane w *Slawinku*. Uprawa lnu i konopi bardzo jest rozpowszechniona, fabryk jednakże mniéj, niżby być mogło ze względu na obfitość tego produktu.

Dzieli się na 8 powiatów: i 19 Okręgów.

1. Powiat Lubelski.

(Okręgi: Lubelski, Lubartowski i Kazimierski).

Miasto gubernjalne i powiatowe *Lublin* nad Bystrzycą wpadającą do Wieprza, 19,344 mieszkańców, 811 domów; należy do liczby celniejszych miast Polski. 15 kościołów, jako to: kościół Śgo Ducha z ofiar 1342 r.; księży Dominikanów przez Kazimierza W. 1342 r.; Ś. Trójcy, przez Władysława Jagiełłę; Panien Brygidek przez tegoż na pamiątkę zwycięztwa nad Krzyżakami; księży Bernardynów 1489 r. z ofiar; księży Bazyljanów przez Zygmunta III. 1588 r.; Siostr

Miłosierdzia 1611 r. z ofiar; Panien Bernardynek przez Cześnika Sierznickiego; księży Augustjanów 1646 r. przez X. Słagockiego oficjała. Wspaniała katedra dawniéj należąca do Jezuitów, mieści w sobie drogocenne pamiątki i dary Królów Polskich. Miasto było niegdyś murem opasane, co dowodzą pozostałe dziś jeszcze bramy: Jezuicka, Krakowska—łącząca Grocką ulicę z Krakowskiém-Przedmieściem, gdzie są wspaniałe sklepy, na bramie zaś zegar na którym otrębują godziny, i 3cia brama Żydowska, oddzielająca miasto żydowskie odznaczające się handlem; w téj części miasta jest zamek starostów Lubelskich, dziś więzienie.

Prócz tego miasto posiada piękne gmachy, mianowicie ratusz, dzisiaj Trybunał, nakładem króla Polskiego Stanisława Augusta, w nowym guście wystawiony. Gmach zwany Pijarski, w najpiękniéjszém położeniu przy rzece Bystrzycy; a między innemi celujący ozdobną architekturą pałac rządowy naprzeciwko klasztoru ks. Kapucynów. Gmach szkolny należy także do liczby ozdobnych budowli.

Ruiny dotychczas trwające świadczą o wielkości tego miasta. Już w r. 1205 musiało być wielkiém, kiedy je Roman książe Ruski przez 5 miesięcy oblegał; w r. 1240 zostało przez Turków spustoszone i odtąd upadać zaczęło. Władysław Łokietek w r. 1371 chcąc je do pierwiastkowéj przyprowadzić wielkości, nadał mu przywiléj na 160 łanów gruntu prawem Magdeburgskiém; 1376 r. Ludwik Król Polski i Węgierski, a 1392 r. Władysław przywilejami swobody, wolność handlu mieszkańcom zapewnili. W r. 1447 powtórnie przez Tatarów oblężone i spalone, uzyskało w tymże roku od króla Kazimierza uwolnienie od wszelkich opłat i podatków na lat 10. Następni królowie aż do Stanisława Augusta wszelkie przywileje do wzrostu miasta służące potwierdzili, a ostatni, fundusze na uporządkowanie go oznaczył i w tym celu 1785 r. oddzielną komisję zwaną „boni ordinis" ustał nowił. Ciągłe jednak napady i wojny, wszelkie usiłowania królów niszczyły. Trybunał Główny Koronny przez króla Stefana 1578 r. ustanowiony i co pół roku w Lublinie posiedzenia odbywający; sądy Grodzkie i Ziemskie, chociaż znaczną ludność do miasta ściągały, niezdołały jednak podnieść go do stanu dawnéj zamożności. Posiada ogród spacerowy, prawie najpiękniejszy w kraju.

Miasto to pamiętne jest sejmem ostatecznéj unji Korony z Litwą, zwołanym przez Zygmunta Augusta w r. 1658, na pamiątkę któréj król ten kazał wystawić na placu przed pałacem Radziwiłłowskim kolumnę z ciosowego kamienia, ozdobioną posągami: Władysława Jagiełły i Jadwigi, lecz ta w roku 1825 zastąpioną została pomnikiem żelaznym.—Trybunał Cywilny, Sąd Kryminalny, Sąd Policji Poprawczéj, Sąd Pokoju, Dyrekcja Szczegółowa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, Rada Miejska, Szkoła Handlowa, Liceum, Szkoła Powiatowa Specjalna i Magazyn solny.

Belżyce, 1734 mieszkańców, 142 domów; garbarnia. — W XVI wieku drewniany tutejszy kościoł farny zajęli Kalwini, zbór swój i znamienitą szkołę założyli. W 1603 roku odbyli Sobór i uchwalili przekład Pisma Śgo, przez pastora Marcina Janickiego podać do druku, co wszakże nie przyszło do skutku. Żydzi mieli tu także swą szkołę, ozdobą jéj był Jakób z Belżyc, sławny lekarz, z którym miał publiczną rozprawę Czechowicz.

Biskupice nad rzeką Giełczewem, 802 mieszkańców, 67 domów, kościół murowany.

Bychawa, 986 mieszkańców, 77 domów.

Głusk, 710 mieszkańców, 64 domów.

Wieniawa, 1,081 mieszkańców 71 domów; garbarnia.

Bobrowniki nad Wieprzem, 1,124 mieszkańców, 115 domów; nadane niegdyś przez stany Rzeczypospolitéj Polskiéj, razem z wsią Dembliczem Hieronimowi Lubomirskiemu, hetmanowi wielk. koronn. Ma starożytny kościoł farny murowany; — garbarnia — pojedyncze warsztaty tkackie — huta szklanna — w pobliżu fabryka krochmalu i świéc woskowych.

Lubartów nad Wieprzem, 2,857 mieszk., 293 domów; dwa kościoły: parafjalny i księży Kapucynów; fabryka ozdobnych naczyń glinianych; Sąd Pokoju Okręgu Lubartowskiego.

Czermieniki nad Tyśmienicą, 1,452 mieszkańców, 200 domów.

Markuszew nad Kurówką, 826 mieszkańców, 60 domów.

Kamionka, 1,527 mieszkańców, 228 domów.

Michów, 1,705 mieszkańców, 143 domów.

Firlej, 875 mieszkańców, 109 domów.

Kazimierz dolny nad Wisłą, 2,624 mieszk., 250 domów, zbudowane przez Kazimierza W., prowadzi handel zbożem. Będąc dawniéj miejscem składu potażu i pszenicy, którą Gdańszczanie przybywający tutaj zakopywali, wzniosło się było do stanu znacznéj zamożności; teraz podupadłe; kościołów trzy: parafjalny, starożytnéj architektury; księży Remormatów, i Śgo Ducha, również jak parafjalny pięknéj i starożytnéj budowy.—Sąd Pokoju Okręgu Kazimierskiego.

Opole 2,524 mieszkańców, 182 domów; fabryka płótna.

Kurów nad Kurówką, 2,680 mieszkańców, 249 domów.

Piaski nad Radomieszą, 1753 mieszkańców, 110 domów.

Końsko-Wola, 2,723 mieszkańców, 202 domów; ma piękny kościół i fabryki sukna. Tu spoczywają zwłoki poety Dyonizego Kniaźnina; w pobliżu *Puławy* (Nowa Aleksandrja), w pięknéj okolicy położone, należały początkowo do rodziny Sieniawskich, a następnie Czartoryskich, po których pozostał piękny zamek, z wielkim ogrodem angielskim. Miejsce to było jedném z najpiękniejszych mieszkań wiejskich w całéj Polsce. Ostatecznie należało do księcia Ad. Czartoryskiego i małżonki jego Elżbiety z hr. Flemingów. Niegdy była tu drukarnia. W północnéj stronie Puław, znajduje się nad Wisłą wieś *Gołąb*, pamiętna konfederacją za panowania Michała Korybuta 1672 rokn. W Puławach pomieszczony jest Intytut Politechniczny i Rolniczo-Leśny— Magazyn Solny.

Baranów nad Wieprzem, 1,517 mieszk., 161 domów.

Wąwolnica nad Bystrą, 1,383 mieszk., 132 domów; miasto starożytne, miało być niegdyś wałami i fosami otoczone, ludne i bogate; dziś mieszkańcy jego ubodzy, trudnią się rolnictwem.

Józefów nad Wisłą, 1,601 mieszkańców, 143 domów.

Chodel nad rzeką tegoż imienia, 565 mieszk., 73 domów.

Łęczna nad Wieprzem, 2,756 mieszk., 290 domów; znane jarmarki na bydło i konie, fabryka sukna i wyrobu skór.

2. Powiat Krasnostawski.

(Okręgi: Krasnostawski i Chełmski).

Miasto powiatowe *Krasnostaw* nad Wieprzem, 3907 mieszkańców, 518 domów; założone przez Władysława Jagiełłę króla polskiego

w 1394 r., w pięknéj okolicy; było niegdyś opasane murem i warowne; posiada jeszcze zamek, w którym więziony był Maksymiljan arcyksiąże austrjacki, pretendent do korony Polskiéj, wzięty w niewolę wojenną pod Byczyną na Szlązku 1577 r. Znajduje się tu katedra, dawniéj kościoł i klasztor Jezuitów i kościoł z klasztorem ks: Augustjanów— Sąd Pokoju Okręgu Krasnostawskiego; Rada Miejska.

Tarnogóra z Izbicą nad Wieprzem, 2,344 mieszkańców, 207 domów, w pięknem położeniu.

Żółkiewka, 1,033 mieszkańców 89 domów.

Gorzków, nad Żółkiewką, 390 mieszkańców, 44 domów.

Chełm nad Ucherką, 3,661 mieszk., 246 dom.; katedra biskupa Greko-Unickiego, kollegjum księży Pijarów, klasztor i kościół księży Bazyljanów i Reformatów. Dawniéj stolica biskupa lubelskiego; seminarjum Greko-Unickie; w okolicach znajdują się pokłady kredy. Sąd Pokoju Okręgu Chełmskiego.

Puchaczów, 862 mieszkańców, 94 domów; fabryka płótna.

Sawin, 816 mieszkańców, 106 domów; garbarnia.

Pawłów, 599 mieszkańców, 90 domów; fabryka płótna.

Wojsławice, 1,498 mieszkańców, 75 domów.

Rejowiec 1,286 mieszkańców, 98 domów.

Turobin nad Puzem, 2,494 mieszk. 310 domów; rodzinne miasto sławnego prawoznawcy Jana Turobińskiego (Turobinjus; Turobińczyk) za czasów Zygmunta Augusta.

3. Powiat Hrubieszowski.

(*Okręg Hrubieszowski*).

Miasto powiatowe *Hrubieszów* nad rzeką Huczwą, 6494 mieszkańców, 577 domów. Ze wsi na miasto przez Władysława Jagiełłę w roku 1400 zamienione i przywilejami obdarzone, które Jan Kazimierz i następni królowie potwierdzili; przy pomocy przez ś. p. Staszica udzielonéj, zaczęło się wznosić; posiadało niegdyś drukarnię; Sąd Pokoju Okr. Hrubiesz.— Rada miejska— Szkoła Powiatowa ogólna.

Dubienka nad Bugiem, 3,293 miesz., 369 domów; pamiętne kilkogodzinną bitwą dnia 17 Lipca 1792 r. Kościoły parafjalne: Rzymsko-Katolicki i Greko-Unicki;— fabryka oleju.

Horodło nad Bugiem, 1,725 mieszk., 213 d., pamiętne w historji.
Uchanie, 1,451 m. 131 domów; kościoł bogaty w pomniki.
Grabowiec nad Kalinówką, 2,027 mieszk., 313 domów.
Tyszowce nad Huczwą 3,015 mieszkańców, 408 d.; pamiętne za Jana Kazimierza konfederacją Tyszowiecką 29 Grudnia 1655 r.
Komarów nad Jarochą, 1,537 mieszkańców; 185 domów.
Krylów nad Bugiem, 1,253 mieszkańców, 120 domów.
Łaszczów nad Huczwą, 1,008 mieszkańców, 99 domów.
Jarczów, 245 mieszkańców, 33 domów.

4. Powiat Zamojski.

(Okręgi: Tomaszowski, Zamojski, Tarnogrodzki i Kraśnicki).

Miasto powiatowe *Janów* nad rzeką Białą, 3,461 mieszk., 546 domów; powstało ze wsi Białéj, która przywilejami Władysława IV. 1640 r., a późniéj Jana Kazimierza, z odmianą nazwiska, do stopnia miasta podniesioną została; w pięknéj lesistéj okolicy, nędznie zabudowane—Sąd Policji Poprawczéj.

Zamość nad Topornicą, 4,131 mieszkańców, 472 domów; w 1580 r. ze wsi Skokówki zamienione na miasto obronne, przez Jana Zamojskiego Kanclerza wielkiego koronnego, który mu uposażenie i swobody nadał, te królowie: Stefan Batory i Zygmunt III. potwierdzili. Pamiętne śmiercią tegoż Jana Zamojskiego kanclerza i hetmana W. koronnego, oraz synodem dla potwierdzenia unji między łacińskim i greckim kościołami pod przewodnictwem legata papiezkiego Grimaldi. Od r. 1821 zamienione na fortecę.

Tomaszów. 3,713 mieszk. 447 domów; założone przez Tomasza Zamojskiego 1621 r.; fabryki fajansu, płótna, grzebieni i kapeluszy—Sąd Pokoju Okręgu Tomaszowskiego—Komora 1-éj klassy.

Szczebrzeszyn nad Wieprzem, 4108 mieszkańc., 464 domów; kościół parafjalny staroświeckiéj budowy, nadto kościół i klasztor dawniéj Franciszkański; warsztaty stolarskie, tokarskie i różnych narzędzi mechanicznych, tak z drzewa jako i metali. Należy do Ordynacji Zamojskich. W okolicy wieś *Radecznica* w pięknem położeniu z kościołem i klasztorem księży Bernardynów, w kościele obraz Śgo

Antoniego Padewskiego cudami słynący — Sąd Pokoju Okręgu Zamojskiego — Gimnazjum.

Krasnobród nad Wieprzem, 1,312 m., 142 domów; miało pałac licznemi portretami rodziny Hrabiów Tarnowskich przyozdobiony.

Józefów, 947 mieszkańców, 166 domów.

Tarnogród, 4,358 mieszkańców, 551 domów; miasto dość obszerne, założone 1567 r. na mocy przywileju Zygmunta Augusta; pamiętne konfederacją podlaską Leduchowskiego. W mieście i poblizkich wioskach mieszka znaczna liczba tkaczy wyrabiających płótna.

Biłgoraj nad Ładą, 5,736 mieszkańców, 499 d.; sławne wyrabianemi przez mieszkańców sitami i przetakami; fabryką włosiennic; wartość produkcji tych wyrobów obliczają na 300,000 złp. rocznie blizko; znajduje się tu kościół murowany Wniebowzięcia N. P. Marji,— kościół Unicki, — Sąd Pokoju Okręgu Tomaszowskiego i Urząd Skarbowy.

Goraj nad Ładą, 1711 miesz., 244 domów; fabryka grzebieni.

Krzeszów nad Sanem, 1,291 miesz., 160 d.; Komora 2-éj klassy.

Frampol nad Ładą, 1452 mieszkańców, 209 domów, garbarnia.

Kraśnik nad Stróżą, 3,398 mieszk., 321 dom.; w r. 1569 Zygmunt August, a w 1584 Stefan Batory królowie polscy, nadali miastu temu przywileje. W dawnych czasach było fossą, murem i basztami obwarowane, których ślady dziś jeszcze spostrzegać się dają. Sąd Pokoju Okręgu Kraśnickiego.

Modliborzyce nad Sanną, 969 mieszkańców, 108 domów.

Zaklików, 1680 mieszkańców, 221 domów.

Annopol, 999, mieszk., 73 domów.

Urzędów, 2,040 mieszkańców, 316 domów.

5. Powiat Siedlecki,

(Okręgi: Siedlecki i Węgrowski).

Miasto powiatowe *Siedlce*, 7,981 mieszk., 288 domów. Miasto główne na Podlasiu, założone w r. 1560, Pamiętne naradą Augusta II. z hetmanami o środkach obrony przeciwko Karolowi XII; porządnie zabudowane, ma kościół farny i ratusz starożytny — Trybunał Cywilny— Sąd Policji Poprawczéj i Sąd Pokoju Okręgu Siedleckiego —

Dyrekcja Szczegółowa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego— Rada Miejska— Gimnazjum.

Mordy nad Liwcem, 2,060, mieszkańców, 176 domów.

Węgrów, nad Liwcem, 3,910 mieszk. 384 domów, w nizinie położone, dość dobrze i porządnie zabudowane, mianowicie rynek po większéj części kamienicami otoczony; fabryka sukna.

Sokołów, 4,213 mieszk., 315 domów; fabryka sukna i cukru— Sąd Pokoju Okręgu Węgrowskiego.

Mokobody 1,085 mieszkańców, 115 domów.

Liw nad Liwcem, 1,225 miesz., 135 domów, dawniéj znakomite i obszerne, dziś nędzne; ze starożytności pozostała jeszcze wieża, obronny niegdyś zamek pomiędzy błotami przypominająca.

Miedzna, 831 mieszkańców, 101 domów.

Sterdyń, 274 mieszkańców, 19 domów.

Kossów, 796 mieszkańców, 38 domów.

6. Powiat Łukowski.

(Okręgi: Łukowski, Garwoliński i Żelechowski).

Miasto powiatowe *Łuków* nad Krzną, 3577 mieszkańców, 306 domów; miało downiéj gimnazjum i konwikt Szaniawskich; Sąd pokoju Okręgu Łukowskiego.

Garwolin nad Wilgą, 1,950 mieszkańców, 163 domów. Założone przez Książąt Mazowieckich na początku XV wieku, w pięknym położeniu. Sąd Pokoju Okręgu Garwolińskiego.

Ostrek, 1,455 mieszkańców, 183 domów; tu umarł Konrad książe Mazowiecki.

Łaskarzew, 1,125 mieszkańców, 121 domów.

Parysów, 1,412 mieszkańców, 92 domów.

Żelechów, 4,304 mieszkańców, 328 domów, największe miasto w powiecie; Sąd pokoju Okręgu Żelechowskiego.

Stężyca nad Wisłą, 894 mieszkańców, 137 domów.

Maciejowice, 1,254 miesz., 80 domów; pamiętne w historji.

Stoczek, 641 mieszkańców, 80 domów.

Adamów, 779 mieszkańców, 74 domów.

7. Powiat Bialski.

(Okręgi: Bialski i Łosicki).

Miasto powiatowe *Biała* nad rzeką Krzną, 4,394 mieszkańców, 350 domów, w przyjemném położeniu, porządnie zabudowane, z ruinami zamku Radziwiłłowskiego; ma trzy kościoły: Farny, Reformatów i Bazyljanów. Szpital Siostr Miłosierdzia, które mają tu swoją kaplicę pod wezwaniem Karola Boromeusza. Niegdyś była tu akademja, filja krakowskiéj, i z tego powodu uroczyście obchodzoną tu jest pamiątka imienin Jana Kantego profesora akademji. Sąd policji poprawczéj i Sąd pokoju okręgu Bialskiego, Rada miejska, Szkoła Powiatowa Pedagogiczna.

Kodeń nad Bugiem, 2,383 mieszkańców, 281 domów. Kościół pięknéj architektury, założony 1511 r.

Łomazy nad Zielawą, 2440 mieszkańców, 326 domów.

Piszczac, 1,467 mieszkańców, 168 domów.

Terespol nad Bugiem, 2698 mieszkańców 128 domów; uważać go można jako przedmieście Brześcia-litewskiego, po drugiéj stronie Bugu położonego.

Drohiczyn, 349 mieszkańców, 67 domów.

Rossosz nad Zielawą, 1,743 mieszkańców, 219 domów.

Łosice nad Toczną, 1,583 mieszkańców, 188 domów, w gruncie urodzajnym, między jeziorami położone; Sąd pokoju Okr. Łosickiego.

Janów, nad Bugiem, 1,997 mieszkańców, 203 domów. Rezydencja biskupa podlaskiego, kolegijata, seminarjum, klasztor księży Dominikanów. Tu mieści się Zarząd stada rządowego koni.

Konstantynów, 813 mieszkańców, 69 domów.

Sarnaki, 805 mieszkańców, 63 domów. W tym powiecie we wsi Leśny znajduje się kościół i klasztor ks. Paulinów.

8. Powiat Radzyński.

(Okręgi: Radzyński i Włodawski).

Miasto powiatowe *Radzyń* nad Białką, 2,445 mieszkańców, 261 domów, w położeniu przyjemném, założone 1485 r. Klasztor PP. Sakramentek; Sąd pokoju Okręgu Radzyńskiego. Rada miejska.

Międzyrzec nad Krzną, 8,219 mieszkańców, 579 domów; fabryka sukna, naczyń miedzianych i wódki kolońskiéj.

Kock nad Wieprzem, 2,925 mieszkańców, 272 domów, małe ale porządnie zabudowane miasto. W kościele spoczywają zwłoki Jana Firleja wojewody Krakowskiego, zmarłego 1574 r. Miasto to pamiętne bitwą z Austrjakami w 1809 r., w któréj zginął szef szwadronu Berek Josielowicz, sławny ze swego męztwa.

Łysobyki, 1,036 mieszkańców, 142 domów; nad rzeką Wieprzem.

Serokomla, 685 mieszkańców, 78 domów.

Wohyń nad Piwonją, 1,906 mieszkańców, 287 domów.

Włodawa z Orchówkiem nad Bugiem, 6,122 mieszkańców, 604 domów, prowadzi handel szczególniéj bydłem; Sąd pokoju Okręgu Włodawskiego; Magazyn solny.

Ostrów nad Tyśmienicą, 2,982 mieszkańców, 399 domów.

Parczew, nad Piwonją i Konotopą, 3,960 mieszkańców, 355 domów; założone w r. 1401 przez Władysława II, sławne sejmami za czasów Jagiellońskich. Parczew na sejmie w Horodle 1413 r. przeznaczony został na wspólne zjazdy panów Rad Koronnych i Litewskich. Fabryki octu, mydła i świéc, oraz garbarnie.

Sławatycze nad Bugiem, 1,858 mieszkańców, 247 domów.

Horodyszcze nad Zielawą, 835 mieszkańców, 103 domów.

Wisznice nad Zielawą, 1,439 mieszkańców, 134 domów.

GUBERNJA PŁOCKA.

Obszerności 303 mil □, ludności 571,328.

Graniczy na północ i zachód z Prusami, na wschód z gubernją Augustowską, na południe z gubernją Warszawską. Jest to część kraju płaska, piaszczysta, jednak urodzajna, licznemi rzekami i strumieniami poprzerzynana; wydaje wszelkie zboża, len, konopie, tytoń, cykorję, rzepak i chmiel; dosyć ma pszczelni czyli pasiek w puszczy Ostrołęckiéj.

Znaczniejsze lasy w Ostrołęckim i Pułtuskim, dostarczają drzewa na handel zagraniczny, które bywa spławiane Narwią do Wisły. Włościanie w puszczach zwani Kurpiami, słyną jako zręczni strzelcy. Ruda żelazna jest w wielu miejscach; w lasach około Myszyńca wsi Czarna i Brzozowego kąta, znajdują się kopalnie bursztynu. Jest tu także glinka do robienia naczyń kamiennych, a w górach nadbrzeżnych Wisły, gips; węgiel brunatny około Dobrzynia nad Wisłą. Rękodzielnie sukna prostego, są we wszystkich znaczniejszych miasteczkach.

Dzieli się na 6 powiatów i 7 okręgów.

1. Powiat Płocki.

(Okręgi: Płocki i Zakroczymski).

Miasto gubernjalne i powiatowe *Płock* nad Wisłą, 13,596 mieszkańców, 582 domów. Z kościołów zasługują na uwagę: katedralny w wieku XVI przez biskupa Andrzeja Krzyckiego i kapitułę wystawiony, w którym spoczywają zwłoki Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego. Kościoły: ks. Reformatów i Misjonarzy; nadto istniało tu opactwo Benedyktynów, które 1781 r. do Pułtuska prze-

niesiono. Miasto to było fortecą niegdyś silną, otaczał je mur w około. Dosyć jest handlowe ze względu swego położenia. Przystań żeglugi parowéj;— posiada piękne ogrody. Sąd Kryminalny; Sąd Policji Poprawczéj; Sąd Pokoju Okręgu Płockiego; Dyrekcja Szczegółowa Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego; Rada Miejska; Szkoła handlowa, Gimnazjum, Szkoła powiatowa specjalna,—Magazyn Solny.

Płońsk nad Płonną, 4,318 m. 307 domów.

Wyszogród nad Wisłą, 4,091 m. 238 d., w okolicy żyznéj, niegdyś miało zamek książąt mazowieckich i opasane było murem; dosyć handlowe, ma fabryki sukna, skór i t. p.

Zakroczym nad Wisłą, 3,351 miesz., 207 domów, niewielkie miasteczko, z pokładami ziemi fajansowéj w okolicy. Kościół i klasztor Śgo Wawrzyńca ks. Kapucynów, założony przez Józefa Młockiego starostę Zakroczymskiego w r. 1757 w miejscu drewnianego kościoła pod wezwaniem tegoż świętego. Sąd Pokoju Okręgu Zakroczymskiego.

Modlin (Nowogieorgiewsk), przy zbiegu Narwi z Wisłą, forteca, założona w 1809 r.

Czerwińsk nad Wisłą, 939 miesz., 68 domów, starożytne miasto w pięknem położeniu, posiadało niegdyś ogromny zamek książąt Mazowieckich i kościół z klasztorem ks. Kanoników Regularnych, który wystawił w r. 1060 Aleksander biskup Płocki i sprowadził doń dwóch zakonników reguły Śgo Augustyna z Francji, Jakolda i Gwidona, następnie w r. 1117 Piotr Dunin kościół ten znacznie powiększył i przebudował. — Obecnie należy do PP. Norbertanek sprowadzonych tu z Płocka w r. 1819, które mają u siebie szkółkę żeńską— tu są obszerne zabudowania klasztoru ks. Kanoników Regularnych, które niegdyś stanowiły zamek książąt mazowieckich.

Sochocin nad Wkrą, blizko ujścia Lidyni, 931 mi. 74 d.

Bielsk, 634 m. 59 d. Starożytna osada, należała niegdyś do ks. Benedyktynów w Mogilnie, następnie przez zamianę przeszło do książąt Mazowieckich.— Miało trzy kościoły: Śgo Ducha, Śéj Anny i Śgo Jana, z tych ostatnie dwa istnieją dotąd.

Drobin, 1,368 mieszkańców, 86 domów.

Bodzanów nad Motławą, 669 m., 66 domów. Posiada starożytny kościół murowany z dwoma pięknemi drewnianemi ołtarzami z XVI wieku, i dzwony z pierwszéj połowy tegoż wieku.

2. Powiat Pułtuski.

(Okręg Pułtuski).

Miasto powiatowe *Pułtusk* nad Narwią, 5,335 m. 289 d. Miasto porządnie zabudowane. Kościół kollegjaty przez Pawła Giżyckiego biskupa płockiego wystawiony. Kościół ks. Reformatów, kościół ks. Benedyktynów w 1717 r. wystawiony, klasztor Sióstr Miłosierdzia, i inne;—pałac biskupi, seminarjum. Tu założone było pierwsze kollegjum dla Jezuitów i szkoły; po ich zniesieniu, objęli kollegjum i szkoły Benedyktyni. Sąd Policji Poprawczéj, Sąd Pokoju Okręgu Pułtuskiego, Szkoła powiatowa ogólna, Rada miejska, Magazyn Solny.

Maków nad Orzycem, 5,646 m., 341 d., porządnie zbudowane i handlowe miasto.

Wyszków nad Bugiem, 2,095 m. 96 d., 1502 r. przez Wincentego biskupa płockiego do rzędu miast wyniesione, a w r. 1673 przez Szwedów spalone. Magazyn Solny.

Serock nad Bugiem i Narwią, 1,759 m. 162 d., przez Jana księcia mazowieckiego założone.

Nowe-Miasto nad Sową, 1,649 m., 125 d., starożytne, niegdyś miało zamek książąt mazowieckich. W kościele jest grób księcia Bolesława, brata Konrada.

Rożan nad Narwią, 1,638 m., 145 d., ślady starożytnych ruin zamku, w którym mieszkała królowa Bona.

Nasielsk, 3,442 m., 223 domów.

3. Powiat Lipnowski.

(Okręg Lipnowski).

Miasto powiatowe *Lipno* nad rzeką Mień, 4,600 miesz., 276 domów, należało kiedyś do ziemi Dobrzyńskiéj, którą posiadali Krzyżacy.—Sąd Pokoju Okręgu Lipnowskiego.

Dobrzyń nad Wisłą, 2,381 miesz., 216 domów, niegdyś stołe-

czne miasto ziemi Dobrzyńskiéj, które Konrad książe Mazowiecki dla ubezpieczenia się od napadu Prusaków, oddał wraz z całą ziemią zakonowi rycerskiemu, *Chrystusowym*, a następnie *braćmi Dobrzyńskiémi* zwanemu; po nich panowali tu Krzyżacy. Jedni i drudzy wszakże, działali na szkodę kraju. Posiada kościół i klasztor księży Franciszkanów.

Dobrzyń nad Drwęcą, 2,532 miesz., 86 domów.

Rypin, 2,955 miesz., 154 domów.

Skempe, 1,140 mieszk., 138 domów; Kościół i klasztor księży Bernardynów.

Bobrowniki nad Wisłą, 1,103 mieszkań., 108 domów; Była to osada jeszcze za Konrada Mazowieckiego istniejąca, tak nazwana od wielkiéj ilości bobrów— w r. 1396 sprzedana przez Władysława ks. Opolskiego Krzyżakom, którzy tu wystawili obronny zamek, dziś ślady tylko ruin,—Jest tu kościół murowany, magazyn solny i garbarnia.

Kikoł, 463 mieszk., 28 domów.

4. Powiat Mławski.

(Okręg Mławski).

Miasto powiatowe *Mława*, 3,853 miesz., 261 domów. Założone w r. 1429 przez Ziemowita księcia Mazowieckiego; bogate i ludne niegdyś miasto, podupadło skutkiem wojen szwedzkich.—Sąd Pokoju Okręgu Mławskiego, Szkoła powiatowa ogólna.

Bieżuń nad Wkrą, 2,447 miesz., 180 domów; Założone w XIV wieku przez Jędrzeja z Golczewa kasztelana Płockiego,następnie należało do Zamojskich; słynęło oddawna z wybornych raków i ryb, które wywożono ztąd do Warszawy.

Raciąż nad Skrwą, 2,013 miesz., 140 domów, stary zamek.

Radzanów nad rzeką Wkrą, 1,048 miesz., 100 domów.

Żuromin nad Wkrą, 1,889 miesz., 170 domów.

Kuczbork nad Przylepnią, 613 miesz., 36 domów.

Szreńsk nad Mławką, 1,978 miesz., 167 d. Magazyn solny.

Sierpc nad Sierpienicą, 5,590 miesz., 307 domów; klasztor PP. Benedyktynek.

5. Powiat Przasnyski.

(Okręg Przasnyski).

Miasto powiatowe *Przasnysz* nad Węgierką, 6,015 miesz., 406 domów; jedno z najdawniejszych miast, zbudowane w r. 1200 przez Konrada księcia Mazowieckiego; niegdyś handlowe i zamożne. Posiada kościołów kilka, jakoto: ks. Bernardynów, zbudowany w stylu gotyckim i PP. Benedyktynek; ma fabryki sukna i garbarnie. Sąd Pokoju Okręgu Przasnyskiego; Rada miejska.

Ciechanów nad Lidynią, 3,701 miesz., 244 domów, leży na płaszczyznie; znajdują się tu ruiny zamku, o którym mówią, iż był przez królowę Bonę wystawiony.

Chorzele nad rzeką Orzyc, 2,092 miesz., 188 domów.

Krasnosielsk nad r. Orzyc, 890 m. 76 domów.

6. Powiat Ostrołęcki.

(Okręg Ostrołęcki).

Miasto powiatowe *Ostrołęka* nad Narwią, 3,081 miesz., 174 d., założone w r. 1427 przez Janusza księcia Mazowieckiego, ma kościół parafjalny, kościół i klasztor księży Bernardynów. Sąd Pokoju Okręgu Ostrołęckiego, Magazyn solny.

Myszyniec nad Rożogą, 1,894 miesz., 150 domów, ma znaczne garbarnie. W okolicy tego miasta znajdują się dość obfite kopalnie bursztynu.

Brok nad Bugiem, 1,865 mieszk., 174 domów. Posiada Szkołę leśną.

Czyżewo nad Broczyskiem, 1,554 miesz., 101 domów. Stacja kolei żelaznéj Petersbursko-Warszawskiéj.

Ostrów, 3,989 m., 326 domów.

Nur nad Bugiem, 890 m., 84 domów.

Andrzejów nad Małym Brokiem, 837 m., 120 domów.

GUBERNJA AUGUSTOWSKA.

Obszerności 342 mil □, ludności 646,146.

Graniczy na północ i wschód z Cesarstwem Rosyjskiém, na zachód z Prusami, na południe z gubernją Płocką. Grunt w ogóle jest urodzajny. Lasów ma bardzo wiele, najuboższy wszakżè w opał jest powiat Kalwaryjski, gdzie brak drzewa zastępują torfem. Płody są: zboża wszelkiego rodzaju, szczególniej żyto, len, konopie, rośliny pastewne, ogrodowe, torf, drzewo i ruda żelazna. Przemysł nieźle rozwinięty: fabryki szkła i odlewów żelaznych w Sztabinie pod Augustowem przez Karola hr. Brzostowskiego założone; fabryki araku, oleju i syropu.

Dzieli się na 5 powiatów i 7 Okręgów.

1. Powiat Augustowski.

(Okręgi: Dąbrowski i Biebrzański).

Miasto gubernjalne *Suwałki* nad Czarną Hańczą, 13,517 miesz., 1,132 domów. Dawniéj było wsią, dopiero August II nadawszy je księżom Kamedułom, niedaleko Suwałk w Wigrach klasztor swój mającym, r. 1720 przywilejem zamienił je na miasto.

Posiada kościół Śgo Aleksandra, naprzeciw którego postawiono w 1862 r. Statuę N. M. Panny Błogosławiącéj; Szpital Śgo Piotra i Pawła, ukończony r. 1861; piękny gmach szkolny i ratusz, — po-

rządnie zabudowane, ma obszerny i piękny ogród spacerowy. — Trybuuał Cywilny i Sąd Pokoju Okręgu Dąbrowskiego; Dyrekcja Szczegółowa Towarz. Kredytowogo Ziemskiego; Rada miejska; Gimnazjum; Fabryki: kapeluszy ryżowych i słomkowych, wyrobów wełnianych czyli tałesów do nabożeństwa dla starozakonnych, tasiemek, octu, oleju i tytoniu.

Augustów nad Nettą, 8,626 miesz., 832 domów, miasto powiatowe, założone przez Zygmunta Augusta 1557 r., leży w pięknéj okolicy, nad kanałem Augustowskim, który był zbudowanym przez inżenierów polskich i miał na celu połączenie rzek Wisły z Niemnem. Magazyn solny; Rada miejska.

Przerośl, 1,719 miesz., 172 domów.

Filipów nad Rospudą, 2,653 miesz., 298 domów.

Bakałarzew nad Rospudą, 1,021 miesz., 96 domów.

Raczki nad Rospudą, 1,994 miesz., 147 domów, dawniéj handlowe i fabryczne, lecz dziś zubożałe miasto; w blizkości, we wsi Dowspuda znajdują się ruiny zamku, wielkim kosztem przez Paca wystawionego.

Rajgród nad Jegrznią, 2,457 miesz., 293 domów.

Grajewo, 2,366 miesz., 106 domów.

Szczuczyn nad Wissą, 2,919 miesz., 330 domów, stare miasto, miało dobre szkoły i warowny zamek otoczony fossami; posiada kościół Popijarski i klasztor, w którem teraz jest szpital. Sąd Pokoju Okręgu Biebrzańskiego.

Wąsosz nad Wissą, 1,462 miesz., 154 domów, kościół starożytny, klasztor księży Karmelitów trzewiczkowych.

Radziłów nad Biebrzą i Wissą, 1,604 miesz., 129 domów.

Lipsk nad Biebrzą, 1,829 miesz., 261 domów.

Sopoćkinie, 1,751 m., 164 domów.

2. Powiat Łomżyński.

(Okręgi: Łomżyński i Tykociński).

Miasto powiatowe *Łomża* nad Narwią, w pięknem położeniu, liczy 6,072 miesz., 514 domów, niegdyś zamożne i rozległe, czego

fundamenta murów po polach dotąd znajdowane dowodzą. Od zburzenia ostatniego przez Szwedów, jeszcze do dawnego stanu nie przyszło; – ze starożytnych gmachów jeden tylko kościół farny, dziś parafjalny, pozostał; — piękny kościół i kollegjum popijarskie; kościół i klasztor PP. Benedyktynek. Kościół i klasztor ks. Kapucynów; Trybunał Cywilny, Sąd Policji Poprawczéj i Sąd Pokoju Okręgu Łomżyńskiego; Rada miejska; Gimnazjum; Magazyn Solny za Narwią w Piątnicy.

Kolno, 3,716 mieszkańców, 307 domów, niegdyś znaczne i handlowe.

Zambrów nad Jabłonią, 1,725 m., 134 domów.

Śniadów, 1,333 m. 88 domów.

Tykocin nad Narwią, 3,913 mieszkańców, 453 domów, z ruinami zamku starożytnego; kolegjum księży Misjonarzy, z Seminarjum; klasztor księży Bernardynów; statua kamienna Stefana Czarnieckiego przez Klemensa Branickiego wystawiona. Tu znajduje się alumnat na pomieszczenie kilkunastu weteranów b. wojska polskiego. Sławne wznowieniem Orderu Orła Białego przez Augusta II w 1705 roku.— Sąd Pokoju Okręgu Tykocińskiego; Magazyn Solny.

Ciechanowiec nad r. Nurzec, 1,443 miesz., 82 domów, znane z jarmarków na konie.

Wysokie Mazowieckie nad Brokiem, 1,983 mieszkańców 179 domów.

Stawiski, 2,617 mieszkańców, 192 domów; kościół i klasztor ks. Franciszkanów.

Nowogród nad Narwią, 2,433 m. 261 domów.

Wizna nad Narwią, 2,167 miesz. 253 d.; posiada ruiny starego zamku królewskiego.

Sokoły, 1,642 mieszkańców, 87 domów.

3. Powiat Sejneński.

(Okręg Sejneński).

Miasto powiatowe *Sejny* nad Marychą, 3,540 m. 298 d. Katedra, rezydencja biskupa i seminarjum. Sąd Pokoju Okręgu Sejneńskiego.

Sereje, 2,361 mieszkańców, 316 domów.

Łozdzieje, 2,273 mieszkańców, 233 domów.

Wiżajny, 2,091 mieszkańców, 177 domów.

4. Powiat Kalwaryjski.

(Okręg Kalwaryjski).

Miasto powiatowe *Kalwarja* nad Szeszupą, 8,470 mieszkańców, 562 domów, dawniej dosyć handlowe miasto. Sąd Policji Poprawczéj i Sąd Pokoju Okręgu Kalwaryjskiego; Rada miejska. W bliskości znajduje się wieś Łakińskie (Łakinos), w bardzo pięknem położeniu nad Szeszupą, z ogromną sypaną górą, na któréj za czasów Litwy pogańskiéj był ołtarz Perkunasa i ogień wiecznie strzeżony przez Wajdelotów.

Wiłkowyszki nad Szejmeną, 5,694 mieszkańców, 419 domów. W r. 1820 w większéj połowie przez pożar zniszczone zostało, lecz już do porządku przychodzi,—dosyć handlowe.

Wierzbołów nad Szyrwintą, 2,805 mieszkańców, 280 domów; piękny kościół; Komora Celna. W blizkości znajduje się wieś *Kibarty*, pierwsza stacja odnogi kolei żelaznéj, idącéj z Prus do Kowna. Wieś ta bardzo porządnie zabudowywa się.

Olita nad Niemnem, 630 m. 68 domów.

Simno nad Sperniankią, 1,304 m. 153 domów.

Wisztyniec, 3,678 m. 285 d., w pobliżu znaczne jezioro Wisztynieckie, większą swą częścią w Prusach leżące.

Ludwinów nad Szeszupą, 1,696 m. 119 d.

5. Powiat Marjampolski

(Okręg Marjampolski).

Miasto powiatowe *Marjampol* nad Szeszupą, 3,077 mieszkańców, 310 domów. Kościół piękny Zgromadzenia księży Marjanów; czyste i porządne miasto. Sąd Pokoju Okręgu Marjampolskiego; Szkoła Powiatowa Pedagogiczna; Rada Miejska.

Władysławów nad Szeszupą i Szyrwintą, 5,814 miesz., 357 d., naprzeciwko pruskiego miasta Szyrwinty położone, posiada piękny kościół.

Preny nad Niemnem, 2,600 m. 204 d. W blizkości znajduje się osada *Drobiaga*, gdzie jest fabryka papieru.

Balwierzyszki nad Niemnem, 1,857 m. 162 domów.

Sapieżyszki nad Niemnen, 460 m. 72 domów.

Sudargi nad Niemnem, 899 m. 62 domów.

Poniemoń nad Niemnem, 1,245 miesz. 91 d.; w bliskości jest wieś *Aleksota*, więcéj na miasto wyglądająca, a stanowiąca niejako przedmieście miasta Kowna, od którego oddziela je Niemem, w pięknem położeniu na górze zbudowana.

Szaki nad Cezarką, 2,527 m. 183 domów.

Pilwiszki, nad Pilwą 1,846 mieszkańców, 219 domów.

W trzech tych ostatnich powiatach zamieszkują Litwini, mający oddzielny język i obyczaje; – lud czysty, pracowity i zamożny.

KONIEC.

SKOROWIDZ ALFABETYCZNY.

A.

Strona.

Adamów 66
Aleksandrów 38
Aleksota, wieś 78
Amalwa, jezioro . . . 24
Andrzejów 73
Annopol 65
Arkadja 39
Augustów 75
Augustowska gubernja 74
Augustowski kanał . 13
Augustowski powiat . 74

B.

Babiak 40
Bakałarzew 75
Balwierzyszki 78
Baranów 62
Bełchatów 46
Bełżyce 61
Bendzin 56
Będków 37
Bialski okręg 67
Bialski powiat 67
Biała (podlaska) . . . 67
Biała (rawska) 37
Biała Hańcza, rzeka . 22
Białaczów 49
Białe jezioro 23
Białka, rzeka 16
Białka (Iłżanka) . . . 18
Białłe, jezioro 24
Białobrzegi 48
Białogon, osada górnicz. 52
Białostocki trakt . . . 7
Biebrza, rzeka 15

Strona.

Biebrzański okręg . . 74
Bielany 34
Bielawy 39
Bielsk 70
Bieniszew 25
Bieżuń 72
Bigcze, jezioro 25
Biłgoraj 65
Biskupice 61
Błaszki 42
Błonie 35
Błoński okręg 28
Bobrowniki (lubelskie) 61
Bobrowniki (lipnowskie) 72
Bobrzyca, rzeka . . . 17
Bodzanów 71
Bodzentyn 50
Bogorja 52
Bolesławiec 44
Bolimów 39
Brdów 40
Broczek, rzeka 16
Brok, miasto 73
Brok, rzeka 16
Bronowice, wody . . . 59
Brudzew 42
Brześć kujawski . . . 40
Brzeski trakt 7
Brzesko 55
Brzeziński okręg . . 37
Brzeziny 37
Brzeźnica 46
Bug, rzeka 16
Bukowna, rzeka . . . 14
Burzenin 43
Busko 54

Strona.

Bychawa 61
Bystra, rzeka 14
Bystrzyca, rzeka . . . 15
Bzura, rzeka 19

C.

Cegłów 37
Cesarka, rzeka 19
Chełm 63
Chełmski okręg . . . 62
Chęciny 53
Chmielnik 54
Chocz 42
Chodecz 40
Chodel, miasto 62
Chodel, rzeka 14
Chorzele 73
Ciechanów 73
Ciechanowiec 76
Ciechocinek 40
Cienia, rzeka 21
Ciepielów 51
Ćmielów 50
Czarna, rzeka 17—18—19
Czarna Hańcza, rzeka 22
Czarna Nida, rzeka . 17
Czarnca, wieś 53
Czarnockie jezioro . . 24
Czarnolesie, wieś . . . 48
Czeladź 57
Czermieniki 61
Czerniaków 34
Czersk 35
Czerski okręg 28
Czerwińsk 70
Częstochowa 44

Strona.
Częstochowski okręg . 44
Czyżewo 73

D.

Daleszyce 53
Dawinia, rzeka 22
Dąbie 38
Dąbrowa, osada . . . 56
Dąbrowice 39
Dąbrowski okręg . . . 74
Denków 50
Dębliński trakt . . . 7
Djabełek, rzeka . . . 20
Dłubnia, rzeka 17
Długa, rzeka 16
Dobra 42
Dobrzyń nad Drwęcą . 72
Dobrzyń nad Wisłą . 71
Dobrzynka, rzeka . . 21
Dowspuda 75
Dratowskie jezioro . . 25
Drobiaga, osada . . . 78
Drobin 70
Drohiczyn 67
Drwęca, rzeka 17
Drzewica 49
Drzewiczka, rzeka . . 18
Dubienka 63
Duś, jezioro 23
Działdówka, rzeka . . 15
Działoszyce 55
Działoszyn 44

F.

Fabryczny trakt . . . 8
Filipów 75
Firlej 61
Frampol 65

G.

Garwolin 66
Garwoliński okręg . . 66
Gągolina, rzeka . . . 20
Gielniów 49
Giełczew, rzeka . . . 15
Gliniany 52
Głowaczów 49
Główno 37
Głusk 61
Głuszyńskie jezioro . 24
Gniewoszów 49
Golina 42
Gołąb', wieś 62
Gombin 39
Gopło, jezioro 24
Góra Kalwarja 36

Strona.
Goraj 65
Gorzków 63
Gostynin 39
Gostyński okręg . . . 39
Gostyński powiat . . 39
Goszczyn 36
Gowarczów 49
Grabów 38
Grabowiec (hrubieszowski) 64
Grabowiec (Sopatowski) 51
Grabówka, rzeka . . . 20
Grajewo 75
Granica 49
Gremzdy, jezioro . . 23
Grocholice 46
Grodzisk 35
Grójec 36
Grzegorzew 38

H.

Hańcza biała, rzeka . 22
Hańcza czarna, rzeka 22
Hańcza, jezioro . . . 23
Horodło 64
Horodyszcze 68
Hrubieszów 63
Hrubieszowski okręg . 63
Hrubieszowski powiat 63
Huczwa, rzeka 16

I.

Iłów 39
Iłża 51
Iłżanka, rzeka 18
Inowłodz 37
Iwaniska 52
Iwanowice 42
Izbica (włocławska) . 40
Izbica (krasnostawska) 63

J.

Jabłonna 35
Jadów 37
Jagielna, rzeka 15
Janów (bialski) 67
Janow (olkuski) . . . 58
Janów (zamojski) . . . 64
Janowiec 48
Jarczów 64
Jastrząb 48
Jedlińsk 48
Jeziorna, rzeka 19
Jeżów 37
Jeżówka (Zwlecza) rzek. 18
Jeżówka (Łupia), rzeka 19

Strona.
Jędrzejów 53
Jędrzejowski okręg . . 52
Józefów (lubelski) . . 62
Józefów (zamojski) . . 65

K.

Kaliski okręg 41
Kaliski powiat 41
Kaliski trakt 8
Kalisz 41
Kalwarja 77
Kalwaryjski okręg . . 77
Kalwaryjski powiat . . 77
Kałuszyn 36
Kamieńczyk 36
Kamienna, rzeka . . . 18
Kamieńsk 46
Kamionka 61
Karczew 36
Karczówka, góra . . . 52
Karpiówka, odnoga . . 14
Kazanów 49
Kazimierski okręg . . 59
Kazimierz (koniński) . 43
Kazimierz (lubelski) . 62
Kazimierz (łęczycki) . 38
Kibarty 77
Kielce 52
Kielecki okręg 52
Kielecki powiat 52
Kiernozia 39
Kikoł 72
Kirsna, rzeka 92
Kleczew 43
Klimontów 52
Klimontówka, rzeka . 18
Klwów 50
Kłobucko 45
Kłodawa 38
Kocięca, rzeka 20
Kock 68
Kodeń 67
Kolno 76
Kołbiel 36
Koło 42
Komarów 64
Koniecki okręg 49
Koniecpol 46
Konin 42
Koniński okręg 42
Koniński powiat . . . 42
Konstantynów (bialski) 67
Konstantynów (łęczycki) 38
Końskie 49
Końsko-Wola 62
Koprzywianka, rzeka 18

Strona.
Koprzywnica 52
Korczyn Nowe Miasto 54
Korytnica, rzeka . . . 18
Kossów 66
Kostrzeń, rzeka 16
Koszyce 55
Kowal 40
Kowalski okręg 40
Kowieński trakt . . . 7
Koziegłowy 58
Kozienice 48
Kozienicki okręg . . . 48
Kozłowy dół, jezioro . 25
Koźminek 42
Krakowski trakt . . . 7
Krasnobród 65
Krasnosielsk 73
Krasnostawski okręg . 62
Krasnostawski powiat 62
Krasnystaw 62
Kraśnicki okręg 64
Kraśnik 65
Królewiecki trakt . . . 7
Królikarnia 34
Krómołów 57
Krośniewice 39
Kryłów 64
Krzcińskie jezioro . . 25
Krzepice 45
Krzeszów 65
Krzna, rzeka 16
Książ 55
Kuczbork 72
Kunów 50
Kurów 62
Kurówka, rzeka . . . 14
Kurozwęki 54
Kurzelów 53
Kutno 39

L.

Lasocin 52
Lasocina, rzeka 17
Latowicz 36
Lądek 43
Lelów 57
Lelowski okręg 55
Leniwka, odnoga . . . 14
Lepona, rzeka 23
Licheń, wieś 24
Lidynia, rzeka 16
Lipno 71
Lipnowski okręg . . . 71
Lipnowski powiat . . 71
Lipsk 75
Lipsko 51

Strona.
Liw 66
Liwiec, rzeka 16
Lubartów 61
Lubartowski okręg . . 59
Lubelska gubernja . . 59
Lubelski okręg 59
Lubelski powiat . . . 59
Lubelsko-Radoms. trakt 8
Lubień 40
Lublin 59
Lubraniec 40
Luciąża, rzeka 19
Lucień, jezioro 24
Ludwinów 77
Lutomiersk 43
Lututów 45

Ł.

Łabuńka, rzeka . . . 15
Łada, rzeka 14
Łagów 50
Łagówka, rzeka . . . 18
Łakinos, wieś 77
Łask 43
Łaskarzew 66
Łaszczów 64
Łazienki 33
Łek, rzeka 15
Łęczna 62
Łęczyca 38
Łęczycki okręg 38
Łęczycki powiat . . . 38
Łódź 38
Łomazy 67
Łomża 75
Łomżyński okręg . . . 75
Łomżyński powiat . . 75
Łosice 67
Łosicki okręg 67
Łososna, rzeka 21
Łowicki okręg 39
Łowicki powiat 39
Łowicz 39
Łoździeje 77
Łukawa, rzeka 18
Łuków 66
Łukowski okręg 66
Łukowski powiat . . . 66
Łupia, rzeka 19
Łysa góra 11
Łysica, góra 11
Łysobyki 68

M.

Maciejowice 66
Magnuszew 48

Strona.
Maków 71
Małogoszcz 53
Marjampol 77
Marjampolski okręg . 77
Marjampolski powiat. 77
Markuszew 61
Marycha, rzeka 22
Marymont 34
Meszna, rzeka 21
Metele, jezioro 24
Michów 61
Miechów 55
Miechowski okręg . . 55
Miechowski powiat . . 55
Miedzna 66
Mień, rzeka 17
Mierzawa, rzeka . . . 17
Międzyrzec 68
Mińsk 36
Mława 72
Mławka, rzeka 16
Mławski okręg 72
Mławski powiat . . . 72
Modliborzyce 65
Modlin 70
Modliński trakt 7
Modrzejów 57
Mogielanka, rzeka . . 19
Mogielnica 36
Mokobody 66
Mokotów 33
Mordy 66
Moszenica, rzeka . . . 19
Motława, rzeka 17
Mroga, rzeka 19
Mrożyca, rzeka 19
Mrzygłód 58
Mstów 45
Mszczonów 35
Muchawka, rzeka . . 16
Myszyniec 73

N.

Nadarzyn 35
Narew, rzeka 15
Nasielsk 71
Necko, jezioro . . . 23
Ner, rzeka 21
Netta, rzeka 15
Nida, rzeka 17
Nida czarna, rzeka . . 17
Nidzica, rzeka 17
Nieborów, wieś 39
Niemen, rzeka 21
Nieszawa 40
Nogat, odnoga 14

Strona.
Nowa Aleksandrja . . 62
Nowe-Miasto (pułtuskie) 71
Nowe-Miasto (rawskie) 37
Nowe-Miasto Korczyn 54
Nowogeorgiewsk . . . 70
Nowogród 76
Nowosolno, wieś . . . 3
Nowy-Dwór 36
Nur 73
Nurzec, rzeka 16

O.

Obelica, jezioro . . . 24
Ochnia, rzeka . . . 20
Odrzywół 49
Ogrodzieniec 57
Ojców 56
Okrzejka, rzeka . . . 15
Okuniew 36
Oleśnica 54
Oleśnica, rzeka . . . 21
Olita 77
Olkuski okręg . . . 55
Olkuski powiat . . . 55
Olkuski trakt 8
Olkusz 55
Olsztyn 58
Omulew, rzeka . . . 15
Oniszki, jezioro . . . 24
Opatów 50
Opatówek 42
Opatowiec 55
Opatówka, rzeka . . 18
Opatowski okręg . . 50
Opatowski powiat . . 50
Opoczno 49
Opoczyński okręg . . 49
Opoczyński powiat . 49
Opole 62
Orchówek 68
Orłowski okręg . . . 39
Orszulewo, jezioro . . 25
Orz, rzeka 16
Orzelskie, jezioro . . 24
Orzyc, rzeka 15
Osetnica, rzeka . . . 20
Osieck 66
Osiek 52
Osięciny 40
Ośla, rzeka 20
Osmolin 39
Ostrołęcki okręg . . 73
Ostrołęcki powiat . 73
Ostrołęka 73
Ostrów (ostrołęcki) . 73
Ostrów (radzyński) . 68

Strona.
Ostrowiec 50
Ozorków 38
Ożarów 52

P.

Pabianice 44
Pacanów 54
Pajęczno 46
Pałka Herkulesa . . 12
Parczew 68
Parysów 66
Parzęczew 38
Paseriniki, jezioro . . 24
Pawłów 63
Pągowiec, wieś . . . 52
Perczajka, rzeka . . 22
Piaseczno, jezioro . . 25
Piaseczno, miasto . . 35
Piaski 62
Piątek 38
Piątnica 76
Pierzchnica 54
Pieskowa skała . . . 56
Pilica, miasto 57
Pilica, rzeka 18
Pilicki okręg 55
Pilwa, rzeka 22
Pilwiszki 78
Pinczów 54
Piotrków (trybunalski) 45
Piotrków (włocławski) 40
Piotrkowski okręg . . 45
Piotrkowski powiat . 45
Pisia, rzeka 21
Pissa, rzeka 15
Piszczac 67
Pławno 46
Płock 69
Płocka gubernja . . 69
Płocki okręg 69
Płocki powiat . . . 69
Płonna, rzeka . . . 16
Płońsk 70
Poddębice 38
Powiejsieje, jezioro . 23
Połaniec 52
Pomorze, jezioro . . 24
Poniemoń 78
Poznański trakt . . . 8
Pradła, rzeka 18
Praga 33
Praszka 44
Prądnik, rzeka . . . 17
Preny 78
Prosna, rzeka 21
Proszowice 55
Proszowski okręg . . 55

Strona.
Przasnyski okręg . . 73
Przasnyski powiat . 73
Przasnysz 73
Przedbórz 49
Przedecz 40
Przedpolna, rzeka . . 20
Przemsza biała, rzeka 17
Przemsza czarna, rzeka 17
Przerośl 75
Przybyszew 36
Przylepnia, rzeka . . 16
Przyrów 45
Przysowa, rzeka . . 20
Przysucha 49
Przytyk 48
Puchaczów 63
Puławski trakt . . . 8
Puławy 62
Pułtusk 71
Pułtuski okręg . . . 71
Pułtuski powiat . . 71
Pyzdrski okręg . . . 42
Pyzdry 43

R.

Raciąż 72
Raciążek 40
Raciążnica, rzeka . . 16
Racławice, wieś . . . 55
Raczki 75
Radecznica, wieś . . . 64
Radom 48
Radomirka, rzeka . . 15
Radomka, rzeka . . . 18
Radomsk 46
Radomska gubernja . 47
Radomski okręg. . 45 i 48
Radomski powiat . . . 48
Radoszyce 49
Radzanów 72
Radziejów 40
Radziejówka, rzeka . 20
Radziejowski okręg . 40
Radziłów 75
Radzymin 36
Radzymiński trakt . . 8
Radzyń 67
Radzyński okręg . . . 67
Radzyński powiat . . 67
Rajgród 75
Rajgrodzkie jezioro . 23
Raków 52
Raszyn, wieś 35
Rawa 37
Rawka, rzeka 19
Rawski okręg 37

	Strona
Rawski powiat	37
Rejowiec	63
Rgilówka, rzeka	21
Rogużno, jezioro	25
Rokitnica, rzeka	20
Rospuda, jezioro	23
Rossosz	67
Rowsia, rzeka	22
Rosprza	46
Rożan	71
Rożoga, rzeka	15
Rychwał	42
Ryczywół	48
Rylsk, rzeka	19
Rymiec, jezioro	23
Rypin	72
Rzewa, rzeka	20
Rżgów	46
S.	
Sajno, jezioro	23
San, rzeka	14
Sandomierski okręg	51
Sandomierski powiat	51
Sandomierz	51
Sanna, rzeka	14
Sapieżyszki	78
Sarnaki	67
Sawin	63
Secemin	53
Sejneński okręg	76
Sejneński powiat	76
Sejny, jezioro	24
Sejny, miasto	76
Sereje	77
Serock	71
Serokomla	68
Sieciechów	48
Siedlce	65
Siedlecki okręg	65
Siedlecki powiat	65
Sielpski trakt	8
Siennica	36
Siennicki okręg	36
Sienno	51
Sieradz	43
Sieradzki okręg	43
Sieradzki powiat	43
Sierpc	72
Sierpnica, rzeka	17
Siewierz	57
Simno	77
Skała	56
Skaryszew	48
Skempe	72
Skierniewice	37
Skierniewka, rzeka	19
Skrwa (augustow.) rz.	15
Skrwa (lipnowska) rz.	17
Skrwa (gostyńska) rz.	20
Skrzynno	50
Skulsk	43
Sleszyn	43
Sleszyńskie jezioro	24
Sławatycze	68
Sławinek, wody miner.	59
Sławków	56
Słomniki	55
Słupca	43
Słupia nowa	50
Służewo	40
Snajgieniec, jezioro	24
Sniadów	76
Sobków	54
Sobota	39
Sochaczew	39
Sochocin	70
Sokołów	66
Sokoły	76
Solec (opatowski)	50
Solec (stopnicki)	54
Solecki okręg	50
Sompolno	40
Sopoćkinie	75
Sowa, rzeka	16
Spernianka, rzeka	22
Stanisławów	36
Stanisławowski okręg	36
Stanisławowski powiat	36
Staszów	52
Staszowski okręg	51
Staw	42
Stawiski	76
Stawiszyn	42
Steklińskie jezioro	25
Sterdyń	66
Stężyca	66
Stoczek	66
Stopnica	53
Stopnicki okręg	53
Stopnicki powiat	53
Stróża, rzeka	14
Stryków	37
Sudargi	78
Sulejów	45
Suwałki	74
Swędrnia, rzeka	21
Świder, rzeka	15
Świniarka, rzeka	15
Szadek	43
Szadkowski okręg	43
Szaki	78
Szczebrzeszyn	64
Szczekociny	57
Szczerców	43
Szczuczyn	75
Szczutowo, jezioro	25
Szeszupa, rzeka	22
Szkalbmierski okręg	55
Szkalbmierz	55
Szklenice, jezioro	25
Szlamy, jezioro	24
Szreniawa, rzeka	17
Szreńsk	72
Szydłów	54
Szydłowiec	50
Szydłowiecki okręg	49
Szydłowski powiat	53
Szyrwinta, rzeka	22
T.	
Tanew, rzeka	14
Tarczyn	35
Tarłów	52
Tarnogóra	63
Tarnogród	65
Tarnogrodzki okręg	64
Tatarka, rzeka	22
Terespol	67
Tomaszów (rawski)	37
Tomaszów (zamojski)	64
Tomaszowski okręg	64
Tuliszków	42
Tum, wieś	38
Turek	42
Turobin	63
Tuszyn	46
Tykocin	76
Tykociński okręg	75
Tyśmienica, rzeka	15
Tyszowce	64
U.	
Uchanie	64
Ucherka, rzeka	16
Ujazd	37
Ulatówka, rzeka	15
Uniejów	42
Urzędów	65
Uściługski trakt	7
Utrata, rzeka	20
W.	
Warka	36
Warszawa	28
Warszawska gubernja	27
Warszawski powiat	28
Warta, miasto	42

	Strona.
Warta, rzeka	20
Wartski okręg	41
Waśniów	50
Wąchock	51
Wąsosz	75
Wąwolnica	62
Węgierka, rzeka	15
Węgrów	66
Węgrowski okręg	65
Widawa	43
Widawka, rzeka	20
Wielgie, jezioro	25
Wieluń	44
Wieluński okręg	44
Wieluński powiat	44
Wieniawa	61
Wieprz, rzeka	14
Wiernieje, jezioro	24
Wieruszów	44
Wierzbica	48
Wierzbnik	51
Wierzbno	33
Wierzbołów	77
Wigry, jezioro	23
Wilanów	33
Wilczyn	43
Wilga, rzeka	15
Wiłkowyszki	77
Wiskitki	39
Wiślica	54
Wisła, rzeka	14
Wissa, rzeka	15
Wisznice	68
Wisztyniec	77
Wizna	76
Wiżajny	77
Wkra, rzeka	15
Władysławów (koniń.)	42
Władysławów (marj.)	77
Włocławek	40
Włocławski okręg	40
Włocławski powiat	40
Włodawa	68
Włodawski okręg	67
Włodowice	58
Włoszczowa	53
Wodzisław	53
Wohyń	68
Wojsławice	63
Wolanów	48
Wolborka, rzeka	19
Wolbórz	46
Wolbrom	57
Wolica, rzeka	15
Wrona, rzeka	18
Wschodnia, rzeka	18
Wyśmierzyce	48
Wysoka, rzeka	22
Wysokie Mazowieckie	76
Wyszków	71
Wyszogród	70
Z.	
Zagórów	42
Zaklików	65
Zakroczym	70
Zakroczymski okręg	69
Zakroczymski trakt	8
Zambrów	76
Zamkowa góra	12
Zamojski okręg	64
Zamoiski powiat	64
Zamojski trakt	8
Zamość	64
Zarzyce, wieś	55
Zawichost	51
Zawichostski trakt	8
Zduńska wola	44
Zdworskie, jezioro	24
Zgierski okręg	38
Zgierz	38
Zgłowiączka, rzeka	20
Zielawa, rzeka	16
Złoczów	43
Zwlecza, rzeka	18
Zwoleń	48
Ż.	
Żarki	57
Żarnów	49
Żarnowiec	57
Żelechów	66
Żelechowski okręg	66
Żołkiewka, miasto	63
Żołkiewka, rzeka	15
Żuromin	72
Żychlin	39

16
311/914
P2

Pv. Reg
RA

Prac. Reg.
16
911/914

Nakładem ALEKSANDRA LEWIŃSKIEGO

WYSZŁY NASTĘPUJĄCE DZI

Cytania dla szkółek i ochronek wiejskich: I. Król Daw
II. Franciszek Karpiński i jego pieśni, gr. 10. I
wicz i jego pisma, gr. 10. IV. Górale, gr. 10. V. Święci Patronowie Polscy, gr. 20. VI. zbiór dobranych wierszyków, gr. 10. VII. Dwie królowe, gr. 10. VIII. Cztery legendy, gr. 10. IX. Stanisław Jachowicz, gr. 10.

Delvau Alfred. *Garibaldi*, jego życie i czyny. Przekład z francuzkiego złp. 4.

Deotyma. Polska w pieśni, z księgi pierwszéj: Wojna olbrzymów; Wyszymir; Dwunastu wojewodów; złp. 13 gr. 10.

Dmochowski F. S. *Krótki zbiór historyi polskiéj*, opowiedzianéj podług najnowszych źródeł historycznych. Wydanie drugie, poprawione i powiększone spisem chronologicznym, Cena w Warszawie złp. 2 gr. 10; na prowincyi złp. 2 gr. 20.

Kołodziński Bolesław. *Geografja Powszechna*, dla użytku uczącéj się młodzieży, według najlepszych źródeł ułożona. Wydanie drugie, poprawione i powiększone, złp. 5. za granicą złp. 6.

Lelewel Joachim. *Historyka*. O łatwém i pożyteczném nauczaniu historji. O historji, jéj rozgałęzieniu, i naukach związek z nią mających. O potrzebie gruntownéj znajomości historji. Jakim ma by historyk. złp. 6 gr. 20.

Lewestam F. H. *Historja Literatury Powszechnéj*, Tom I. złp. 20.

Machczyński Konrad. *O listach żelaznych* czyli glejtowych i o formie odwoływania się od wyroków i postanowień sądów karnych. Złp. 3 gr. 10.

Osipowicz Aleksander. *O doli Antkowéj na świecie*, opowiadanie wioskowe, złp. 1.

Pierwszy nauczyciel. Elementarz polski dla dzieci, zawierający początkową naukę czytania, katechizmu, historji świętéj, historji naturalnéj i historji polskiéj, oraz początki rachunków, wierszyki i bajeczki. Z 32 wizerunkami królów polskich, złp. 1 gr. 20.

Polujański Aleksander. *Leśnictwo Polskie*, Część I. Botanika leśna, z 93 drzeworytami, złp. 6 gr. 20. II. Urządzenie lasów, z mappami kolorowanemi, złp. 4. III. Szacowanie lasów, złp. 6 gr. 20. IV. Ochrona lasów, z figurami kolorowanemi. złp. 3 gr. 10. V. Hodowanie lasów, z drzeworytami, złp. 4. VI. Użytkowanie lasów, z 39 figurami, złp. 6 gr. 20. VII. Ocenienie lasów, z tablicami, złp. 6. VIII. Zarząd lasów, złp. 6. IX. Łowiectwo z drzeworytami, złp. 6 gr. 20. Całe dzieło w 2ch tomach, złp. 50.

Porównanie miar i wag Polskich, z miarami i wagami: Rossyjskiemi, Pruskiemi, Austrjackiemi, Saskiemi, Francuzkiemi i Angielskiemi, złp. 2 gr. 15.

Rogalski Leon. *Żywot Pana naszego Jezusa Chrystusa*, w krótkości opisany, z wizerunkiem Zbawiciela, gr. 15.

Schmid Jan Ks. *Zasady* wiary katolickiéj, przykładami historycznemi objaśnione, czyli katechizm historyczny. Przekład z niemieckiego podług siódmego najnowszego wydania, przez tłumacza połowy dzieła ks. Gaume: Zasady i całość wiary katolickiéj, 3 tomy złp. 24.

Staszic Franciszek. *Ksiądz Wikary*, powiastka ludowa, złp. 1.

— *Kubuś sierotka*, powiastka ludowa, złp. 1.

— *Napad Tatarów*, opowiadanie przy kądzieli, złp. 1.

— *Powiastki historyczne polskie*, dla pożytku i rozrywki dzieci skreślone, obrazki narysował Adam Lerue, złp. 5; oprawione w płócienko angielskie ze złoceniem złp. 6 gr.

Szymanowski Wojciec mamienitości polskich obojéj płci, p eworytowych, z dołączeniem treściw gr. 20.

Żdżarska Józefa. *Miesi* la młodzieży polskiéj, złp. 5.

Żmijewski Eugienjusz. 18.

WiMBP im. J. Piłsudskiego
w Łodzi
230000045157